

Els dimonis de l'inquisidor: la demonologia en la vida i l'obra de Nicolau Eimeric¹

Pau Castell Granados
Universitat de Barcelona

The inquisitor and his demons:
demonology in the life and
work of Nicolau Eymeric

RESUM: La demonologia ocupa un lloc preeminent en els escrits de Nicolau Eimeric i en la seva actuació com a inquisidor de la fe. Les reflexions formulades en el seu tractat de 1359 *Contra christianos demones invocantes*, integrades a continuació en el seu *Directorium inquisitorum* de 1376, tingueren també el seu reflex en l'àmbit judicial durant la seva controvertida carrera inquisitorial, i contribuïren als processos de demonització de l'heretgia i d'heretització de la màgia.

ABSTRACT: Demonology plays a central role in Nicolau Eymeric's works as well as in his actions as an inquisitor of the faith. The reflections formulated in his 1359 treatise *Contra christianos demones invocantes*, later integrated in his 1376 *Directorium inquisitorum*, had also their judicial counterpart during his controversial inquisitorial career, therefore contributing to the processes of diabolisation of heresy and heretisation of magic.

PARAULES CLAU: demonologia, Nicolau Eimeric, heretgia, invocació dels dimonis, nigromància, bruixeria

KEYWORDS: Nicolau Eymeric, heresy, demonic invocation, necromancy, witchcraft

«Li sentí dir que, si volia, faria cremar el millor cristià del món.» Aquesta admonició impia i temerària l'hauria pronunciada l'inquisidor català Nicolau Eimeric (c. 1320-1399), segons el testimoniatge d'una germana dominica que participà en el procés a què se'l sotmeté l'any 1387, després de ser recusat per la ciutat de València arran de les seves accions controvertides en la lluita contra l'heretgia.² També presentaren altres càrrecs greus en contra del clergue català: extorsió, prevaricació, subversió de l'ordre del dret, sol·licitud de favors sexuals, oposició als superiors i abús de poder agreujat. En aquell moment, Eimeric era inquisidor general de la Corona d'Aragó, amb jurisdicció sobre el Principat de Catalunya i els regnes d'Aragó i València. Recentment, havia estat rehabilitat per ordre del rei Joan I, que revocà el desterrament de l'inquisidor ordenat dotze anys abans pel seu predecessor Pere III el Cerimoniós. Les noves accions d'Eimeric contra els lul·listes -seguidors del difunt teòleg i místic Ramon Llull (1232-1316), que aleshores patrocinaven cattedres en el seu nom a les universitats de Barcelona i València-havien provocat una oposició ferotge de les autoritats laiques, episcopals i inquisitorials de la ciutat de València. Una circumstància que generà que la població s'exclamés amb expressions com: «ara se descobriran les porcades dels frares, que grans divisions són entre los inquisidors».³ Aquest afer comportà la caiguda definitiva d'Eimeric. Suspès de nou del seu càrrec, fou finalment condemnat al desterrament l'any 1393 pel mateix rei Joan I, que arribà a titllar-lo d'«enemic públic» i ordenà als seus súbdits que l'expullessin com si fos un «verí pestífer» i impedissin la tornada d'«aquest home diabòlic i depravat».⁴ No fou fins a la mort del rei, tres anys més tard, que Eimeric pogué tornar a la seva ciutat natal, Girona, on morí poc després, a l'edat de 80 anys aproximadament.⁵

El tempestuós final de la carrera de Nicolau Eimeric fou en realitat el corol·lari d'una vida marcada pel conflicte i l'enfrontament constants amb les autoritats reials i eclesiàstiques (malgrat el suport ocasional del papat), amb tensions que s'estengueren a altres membres de la seva pròpia orde, els dominics, però també als franciscans, els lul·listes i les autoritats de les ciutats de Barcelona, Lleida i València.

Durant els anys que fou inquisidor, Eimeric s'interessà pels camps del sortilegi, la nigromància, els errors contra la fe, la blasfèmia i el criptojudaisme. També atacà els escrits d'una sèrie d'autors que considerava herètics o, si més no, sospitosos d'heretgia. En aquest sentit, la lluita contra les doctrines de Ramon Llull esdevingué un tret predominant de la carrera d'Eimeric, que arribà a provocar fins i tot un cisma al si de l'orde dominic de la seva província arran de la vehemència dels seus atacs contra fra Bernat Ermengol, el seu acèrrim enemic. La seva hostilitat envers els lul·listes fou també l'origen de moltes de les enemistats

d'Eimeric i (després de tres destitucions i dues retirades forçoses a la cort papal d'Avinyó, la primera el 1376 i una altra el 1393) acabà essent la causa definitiva de la seva caiguda.

Fou durant seu primer exili a Avinyó que Eimeric completà el seu influent *Directorium inquisitorium* (1376), aquesta «guia per als inquisidors» que passà a ser el manual de referència en matèria de procediment inquisitorial per als segles següents i proporcionà el fonament jurídic de totes les inquisicions modernes, sobretot després de la seva reedició anotada pel canonista aragonès Francisco Peña l'any 1578.⁶ Al llarg del segle XVI aparegueren diverses edicions del tractat, primer a Barcelona i més tard a Roma i Venècia. Formaven part de les biblioteques de papes i cardenals, així com de les inquisicions de Venècia i de la Monarquia Hispànica.⁷ Més endavant, les còpies que sobrevisqueren feriren la sensibilitat d'il·lustrats com Morellet, Voltaire i D'Alembert, que hi veien un relat explícit de les pràctiques atroces de la Inquisició, així com un fonament justificat per a la Llegenda Negra que envoltava aquesta institució.⁸

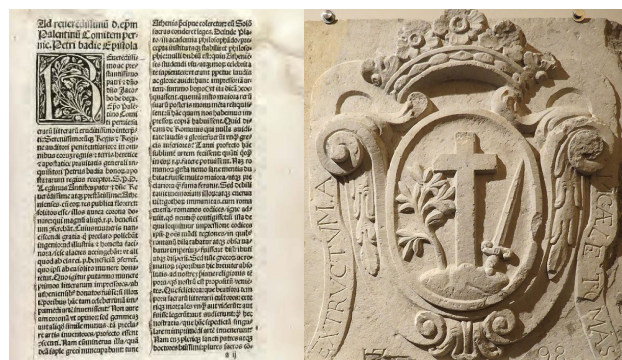

Figura 1. El *Directorium inquisitorium* de Nicolau Eimeric segons una edició de 1503 (Johann Luschner impressor, Biblioteca Catalunya). Luschner (Lichtenberg, Alemanya, segle XV - Barcelona, al voltant de 1512) va ser un impressor d'origen alemany, actiu a Barcelona entre el 1495 i el 1505. Al seu costat escut de la casa de la Inquisició a Girona (segle XVIII), ciutat natal de Nicolau Eimeric

Pel que fa a les opinions d'Eimeric sobre la demonologia, foren codificades en les qüestions 42 i 43 de la segona part del *Directorium*, en què afirmava la naturalesa herètica dels *sortilegi, divinatores et invocantes demones*.⁹ Aquests dos capítols eren, de fet, una versió condensada d'una obra que Eimeric havia redactat al començament de la seva carrera dedicada específicament al camp de la demonologia: *De jurisdictione inquisitorum in et contra christianos demones invocantes* (1359); un voluminós tractat en el qual reprenia les reflexions formulades algunes dècades abans pel teòleg català Guiu de Terrena.¹⁰ El *Directorium* també fou precedit per un altre breu tractat, *De jurisdictione Eccles[i]e et inquisitorum contra infideles demones invocantes* (1370), en el qual Eimeric atacava les pràctiques demonològiques dels no cristians amb vista a ampliar la jurisdicció inquisitorial en aquesta direcció.¹¹

Finalment, cap al final de la seva vida, escrigué *Contra astrologos imperitos atque nigromanticos* (1396), un tractat dedicat al confessor del rei Joan en el qual advertia els poders seculars contra l'ús de l'endevinació i l'astrologia, que en el tractat s'equiparaven amb la invocació de dimonis i l'heretgia.¹²

Les contribucions d'Eimeric al camp de la demonologia es basaren principalment en la seva pròpia experiència com a inquisidor de la fe, un càrrec que marcà profundament no sols la seva vida, com acabem de veure, sinó també la seva percepció del caràcter diabòlic que entelava la depravació herètica de la seva època. En aquest sentit, les seves reflexions sobre la demonologia no se centraven tant en la definició doctrinal, sinó més aviat en els aspectes eclesiològics i, sobretot, en el procediment judicial en contra dels suposats invocadors de dimonis.

Cal recordar que el naixement d'Eimeric coincidí amb etapes decisives en els llargs processos de demonització de l'heretgia i d'«heretització» de la màgia que caracteritzà els últims segles de l'edat mitjana. Les consultes de 1320 iniciades pel papa Joan XXII a Avinyó sobre el caràcter herètic dels *sortilegia* i la invocació de dimonis, seguides de la publicació de la *Practica inquisitionis heretice pravitatis* (1321) de Bernat Gui a la província veïna de Tolosa, conduïren a l'ampliació de la jurisdicció inquisitorial a les pràctiques de sortilegi, endevinació i nigromància (que la *Practica* acostava perillosament a l'heretgia i la invocació de dimonis), totes elles agrupades sota el concepte general de *maleficium*.¹³ Aquests textos tingueren un impacte considerable en l'activitat inquisitorial a Catalunya durant els anys de formació d'Eimeric. A la primera del segle XIV, després de les últimes persecucions contra certs moviments espirituals, els inquisidors catalans començaren a interessar-se per la nigromància i les pràctiques associades al sortilegi i l'endevinació, fins aleshores competència exclusiva de la justícia diocesana.¹⁴

Els aspectes demonològics ocuparen un lloc destacat en l'acció judicial d'Eimeric des de l'inici de la seva carrera, com mostren les traces de la seva activitat inquisitorial i els vius debats que generà entre els seus contemporanis. Tant els escrits d'Eimeric com les seves controvertides actuacions contra la depravació herètica al si de la Corona d'Aragó acabarien contribuint de forma important en els esmentats processos de demonització de l'heretgia i d'heretització de la màgia, fins i tot anticipant certs aspectes del delicte de bruixeria diabòlica que sorgí a Europa poc després de la seva mort.

Des d'aquest punt de vista, sembla oportú, doncs, resseguir el lloc que ocupà la demonologia en la vida i l'obra del clergue català revisant els últims treballs dedicats a la seva figura, així com certes parts del corpus eimericià

que fins ara no han cridat gaire l'atenció dels historiadors. En primer lloc, cal recordar els mètodes utilitzats per Eimeric en la seva lluita contra l'heretgia, així com la percepció que tenia del seu paper d'inquisidor, tal com es desprèn tant dels seus escrits com de les crítiques que rebé dels seus contemporanis. En segon lloc, l'anàlisi de la demonologia en la seva obra (sobretot en el *Contra christianos demones invocantes* i en el *Directorium inquisitorum*) permet constatar també canvis significatius en l'enfocament jurídic i eclesiològic de la invocació dels dimonis, confirmats en última instància per la preciosa empremta de la seva trajectòria inquisitorial en diverses diòcesis catalanes.

Heretges astuts i mentiders

Nicolau Eimeric nasqué cap al 1320 a la ciutat de Girona, on ingressà de molt jove al convent dominicà. Posteriorment, l'enviaren a la Universitat de París per doctorar-se en teologia, abans de ser nomenat inquisidor general de la Corona d'Aragó l'any 1357.¹⁵

Figura 2. Interior i exterior del convent de sant Domènec a Girona, on ingressà molt jove Nicolau Eimeric a finals del primer terç del segle XIV. Veure detall de la placa que així ho explica en el mateix cenobi.

La Inquisició pontifícia s'havia establert fermament a la pàtria d'Eimeric a principis del segle XIII. El 1232, com a part de la lluita contra l'heretgia albigesa, el papa Gregori IX ordenà als bisbes catalans que es recolzessin en els dominics per perseguir els heretges, i l'any següent s'establiren els primers tribunals inquisitorials en diverses diòcesis catalanes. El 1235, el rei Jaume I (1208-1276) introduí el procediment inquisitorial a tots els seus regnes, un territori que esdevingué ben aviat un camp de proves privilegiat, juntament amb el sud de França, per a l'actuació dels nous inquisidors de la fe. La consolidació de la xarxa inquisitorial sota l'impuls de Ramon de Penyaforat (1180-1275) donà lloc en les dècades següents a una profusió de processos contra els valdesos, els fraticels, els franciscans espirituals i els pseudoapòstols, seguits, a principis del segle XIV, per les condemnes dels templers i de figures intel·lectuals com Arnau de Vilanova (c. 1240-1311).¹⁶

Malgrat aquests fonaments sòlids, quan Eimeric fou nomenat inquisidor general el 1357, l'època de les grans heretgies medievals ja estava en declivi, i amb prou feines quedaven valdesos i fraticels als territoris de la corona d'Aragó. El mateix Eimeric era ben conscient d'aquesta situació. Com assenyalà més tard en el seu *Directorium*, gràcies als èxits anteriors en l'erradicació de l'heretgia, tan sols quedaven «alguns heretges impenitents, pocs heretges reincidents i encara menys heretges rics», ja que la major part dels fraticels, els beguins i els valdesos eren pobres.¹⁷ Això representava una perspectiva descoratjadora per a les ambicions del jove clergue, que, tanmateix, començà a actuar de manera agressiva contra la depravació herètica al si de les diòcesis catalanes. I fins i tot massa abrupta als ulls de molts dels seus contemporanis, que consideraven que el dominic actuava amb un excés de zel i una falta total de moralitat o fins i tot d'humanitat, atesos els maltractaments que infligia als acusats i la seva tendència a falsificar escrits i proves en la persecució dels seus objectius.

Aquesta representació provenia, en part, dels mètodes que Eimeric utilitzava en la seva lluita contra l'heretgia, així com de la percepció del seu propi paper com a inquisidor. Com afirmava de manera explícita l'any 1389 en el seu *Dialogus contra lullistas*: «*Sum hereticorum inquisitor et sic mala fidei possessor*».¹⁸ Actuar de mala fe, argumentava Eimeric, era necessari quan es tractava amb heretges que, lluny de ser merament l'objecte passiu de les demandes de l'inquisidor, eren vistos com a agents actius i poderosos que responien a les preguntes amb «astúcia» (*astutia*), «murrieria» (*dolus*), «enganys» (*versutiae*), «argúcies» (*cavillationes*) i «paranys» (*cautelae*). En altres paraules, es tractava d'individus perillosos i falsos que amenaçaven de frustrar els interrogatoris de l'inquisidor amagant la veritat, fins i tot sota tortura. Davant

d'aquest repte tenaç, al qual ja s'havien enfrontat autoritats inquisitorials anteriors, Eimeric proposà un enfocament nou i perillós, que consistia a respondre a aquestes suposades falsedats actuant ell mateix de manera enganyosa, com explica detalladament en la tercera part del seu *Directorium*:

Quan un inquisidor s'enfronta a un heretge capciós, enginyós i astut que es nega a confessar el seu error i, en canvi, mira d'eludir la qüestió donant respostes capcioses i enganyoses, aleshores, de la mateixa manera que un clau en pot desplaçar un altre, l'inquisidor també ha d'utilitzar paranys per atrapar l'heretge en el seu error.¹⁹

El *Directorium* proporciona nombrosos exemples d'aquestes argúcies, en què aconsella als inquisidors que facin servir sempre un llenguatge ambigu i enganyós a l'hora d'interrogar els sospitosos. D'aquesta manera, quan l'acusat demana una gràcia «se li ha d'assegurar que rebrà fins i tot més del que demana, i generalitats d'aquest estil».²⁰ L'inquisidor ha d'encoratjar el sospitós a confessar fent-li promeses: «Puc alliberar-vos més de pressa, fins i tot immediatament, i concedir-vos la gràcia, per tal que pugueu marxar i tornar a casa». Prèviament, ha de convèncer el sospitós que tots els seus actes ja són coneguts perquè altres els han confessat i l'han denunciat. A continuació, l'inquisidor ha d'incitar el sospitós a denunciar:

Mira, et compadeixo, perquè t'has deixat enganyar per la teva pròpia senzillesa. Per descomptat, alguna part de culpa en tens, però aquell qui t'ensenya aquestes coses, en té encara més. No facis teu el pecat d'altri, ni pretenguis ser un mestre quan tan sols fores un deixeble. Digues la veritat, perquè com veus, ja ho sé tot sobre aquest afer. [...] Qui és el qui t'ensenya aquests errors, a tu que no sabis res de mal?²¹

L'inquisidor també podia fullejar de forma ostentosa l'expedient de l'acusat i exclamar: «És evident que no dius la veritat!», perquè aquest cregués que ja se l'havia condemnat i que així quedava testificat en el judici. Si, tot seguit, l'acusat refutava una acusació concreta, l'inquisidor, «com si estigués atònit», havia d'esgrimir un document de l'expedient i exclamar: «Com pots negar-ho? No és prou clar?». A continuació, havia de «llegir el document, tergiversant-lo».²²

A aquest llarg inventari de tècniques d'interrogatori, se segueix una descripció dels mètodes adequats per torturar els acusats. De fet, el *Directorium* d'Eimeric fou el primer manual inquisitorial a fer referència explícita als mètodes de tortura, una àrea en què el dominic demostrà un gran coneixement quant a la seva utilitat (i limitacions) a partir de la seva pròpia experiència com a inquisidor. Insistia que calia introduir la tortura «únicament en l'absència d'altres proves» i recomanava exercir-la «amb moderació

i sense vessament de sang [...], de manera convencional i no de manera innovadora o elaborada (*exquisitus*)».²³

Eimeric reconeixia que alguns sospitosos eren «tan tous i temorosos que confessaven tota mena de coses quan se'ls torturava lleugerament, encara que fossin falses», mentre que altres eren capaços de suportar les sessions de tortura més severes, amb tota probabilitat perquè havien recorregut a la màgia per resistir el dolor.²⁴ Per tant, era necessari un nivell de dolor suficient per extreure la veritat que restava oculta en el cos de l'acusat, a través d'un procés descrit gairebé com un combat de lluita lliure i, en última instància, basat en la tradició penitencial que considerava el dolor com una experiència redemptora, pròxima a la lògica de l'ordalia.²⁵

Figura 3. Recreació d'un auto de fe contra heretges presidit per Domènec de Guzmán, fundador de l'orde dels dominics a inicis del segle XIII. Orde de la que era membre Nicolau d'Eimeric i que tan vinculada va estar amb el tribunal de la Inquisició. Taula pintada per Pedro de Berruguete, a finals del segle XV, que es troba al Museu del Prado.

Eimeric justificava aquests mètodes d'interrogatori, que més tard escandalitzaren certs lectors i filòsofs de la Il·lustració, per l'extraordinari poder malvat dels heretges. L'engany i el dolor, dos dels elements principals utilitzats contra l'heretgia, eren tan sols eines de les quals disposava el dominic català per obtenir la confessió de culpabilitat i el penediment dels sospitosos. Com a guia pràctica

per als inquisidors, el *Directorium* presentava una sèrie d'accions encaminades a obtenir un veredict. Tal com ha subratllat el gran especialista Jaume de Puig, és evident que aquest procés no tenia res a veure amb un debat intel·lectual, ja que el tribunal era l'únic intèrpret i guardià de la veritat (el contingut de la fe), incontestable per naturalesa. El procediment inquisitorial era més aviat una mena d'examen, i fins i tot un examen trampós a causa de les sospites inicials dels jutges i els interrogadors. Al cap i a la fi, l'objectiu últim dels esforços d'Eimeric no era altre que la salvació de les ànimes dels acusats (sovint separades dels seus cossos) com a part d'una lluita més àmplia per preservar la fe i defensar la santa Església.²⁶

L'inquisidor (no tan) ideal

Més enllà dels procediments i els mètodes que es descriuen en el *Directorium*, l'anàlisi detallada del conjunt d'escrits d'Eimeric posa en relleu la seva visió personal del seu paper com a inquisidor i de la missió encomanada pel Papa. En aquest sentit, i potser perquè el dominic veïé amb freqüència com els seus contemporanis li bloquejaven els processos i perquè fou destituït en diverses ocasions, subratllava sovint que la Inquisició era pertinent i necessària, com ho era també la presència constant de l'inquisidor a les seves terres:

En absència de l'inquisidor, les heretgies i els errors emergeixen als territoris sotmesos a la seva jurisdicció, mentre que són poderosament extirpats en presència d'aquest, en lloc de germinar i desenvolupar-se en gran detriment de la santa Església.²⁷

En una de les seves obres posteriors en què atacava els lul·listes, l'*Incantatio Studii Ilerdensis* (1396), Eimeric anà encara més lluny, i descrigué l'heretgia pràcticament com un mitjà pel qual podia manifestar-se el mèrit i la glòria de l'inquisidor:

La mort del xai és la vida del lleó, i la destrucció de l'herba és la vida del xai. Sense litigis, per què caldria que existissin els jutges? L'augment dels litigis fa que es multipliquin els jutges i els doctors. Quan i com es revelà la paciència dels màrtirs, sinó quan els persegüen els tirans? En conseqüència, com pot manifestar-se la glòria dels inquisidors, si no és a través de la maldat dels heretges? L'augment del nombre d'heretges revela, doncs, els doctors fidels.²⁸

Aquests dos últims passatges suggereixen l'existència d'una idea subjacent en el pensament d'Eimeric, que situa l'heretgia en una perspectiva anhistòrica. En veure l'heretgia com un mal sempre latent i en certa manera inevitable, Eimeric justifica la perpetuació de la mateixa Inquisició, així com la seva pròpia missió (i glòria) com a inquisidor de la fe.²⁹

Val la pena parar esment a un element poc conegut de l'expedient d'Eimeric, en la mesura que posa en relleu la seva personalitat i la seva visió de si mateix com a guardià de la fe. En un recull de sermons fúnebres culminat l'any 1373 i lliurat als frares del seu convent a Girona, el dominic hi inclogué dos sermons per ser pronunciats en el moment de la mort d'un inquisidor (*pro defuncto inquisitore heretice pravitatis*), en què enaltia la seva figura i definia el seu paper en el si de l'Església.³⁰

Atès que Eimeric era ja un inquisidor amb més d'una dècada d'experiència, aquests escrits constitueixen una mena d'autoretrat. El primer i més breu dels sermons tracta de la missió de l'inquisidor, mentre que el segon, més extens, està dedicat a les seves qualitats i al poder (*potestas*) que se li confereix. En tots dos casos, Eimeric comença recorrent a les Sagrades Escripures abans de desenvolupar el tema a través d'una sèrie d'analogies força reveladores.

En el primer sermó, el dominic es refereix al salm 32 i compara l'Església amb el paradís terrenal en afirmar que el Papa ha confiat a l'inquisidor la mateixa missió que Déu encomanà a Adam amb relació al jardí del·l'Edèn: llaurar i seleccionar, plantar i conrear les bones llavors, tot protegint-les de les bèsties i les males herbes. Basant-se en les Sagrades Escripures, Eimeric conclou que la missió de l'inquisidor és predicar, plantar, conrear i defensar la fe, i a la vegada afeblir dràsticament tot el que pugui oposar-s'hi, és a dir, extirpar els errors i les heretgies. En la segona part del sermó, Eimeric s'entreté en el que considera que són les virtuts necessàries perquè l'inquisidor compleixi la seva missió (virtuts que es manifesten a través del pensament, la paraula i l'acció) abans d'arribar a la inevitable conclusió: ateses les virtuts mostrades pel difunt inquisidor i els privilegis pontificis concedits al seu càrrec, es pot presumir amb certesa que és al Cel.³¹

El segon sermó és molt més interessant. Comença per un passatge del llibre del Gènesi sobre el querubí designat per Déu per muntar la guàrdia a l'entrada del paradís terrenal, amb una espasa flamígera a la mà. Eimeric desenvolupa una interpretació figurativa d'aquest passatge per referir-se al poder de la Inquisició. Per ell, el paradís terrenal representa l'Església militant, regada per l'aigua de l'Esperit Sant, plena d'arbres, tal com l'Església és plena de sants, i bella pels seus fruits, com l'Església és bella per les seves bones obres. En aquest quadre, el querubí representa el mateix inquisidor.

L'elecció d'aquesta figura no és casual, atès que en la tradició medieval el querubí era l'àngel que posseïa la plenitud del coneixement. Així, escriu Eimeric, l'inquisidor ha de ser sobretot un eminent científic (*debet esse eminens scientia*). Ha de ser un bon teòleg i, per tant, un

perfecte coneixedor del contingut de la veritat revelada. També ha de ser un bon filòsof, capaç de frustrar les argúcies dels heretges i d'identificar-ne els errors, que s'amaguen sota les disfresses més insòlites. Així mateix, igual que el querubí, l'inquisidor ha de ser un home fort i virtuós (*excellens potentia et virtute*), un jutge dotat de força física i mental, i per tant capaç de combatre els heretges vistos no com a subjectes passius, sinó com a éssers intel·ligents i combatius que ha de descobrir i afeblir (*enervare*). Finalment, l'inquisidor ha de ser constantment zelós i perseverant (*efficax et perseverans constantia*). No pot vacil·lar, encara que la seva vida corri perill, i ha de dur a terme la seva missió fins al martiri. A més, si el querubí s'associa a l'inquisidor, l'espasa flamígera n'encarna el poder, la seva *potestas judiciaria*. L'espasa il·lumina, terroritza i parteix en dos, tot separant la veritat de la mentida, els heretges dels catòlics, el cos de l'ànima dels condemnats.³²

Al final del sermó, Eimeric elogia de nou el Papa per haver creat la Inquisició, agraeix al difunt inquisidor la seva dedicació a preservar la fe i conclou amb dues analogies. En la primera, Eimeric compara l'Església amb un vaixell que necessita tres elements per navegar: un timó (la fe), una vela (l'esperança) i vent (la caritat). El vaixell pot continuar existint sense vent i fins i tot subsistir sense vela, balandrejant-se a la mar, però sense timó acabaria necessàriament naufragant. Com era d'esperar, la missió de l'inquisidor s'assimila al timó del vaixell, és a dir, al timó de l'Església.³³ En la segona i última analogia del sermó, la missió dels inquisidors al si de l'Església militant es compara amb la dels soldats més valents que protegeixen l'estendard durant la batalla, estendard que aquí també representa la fe.³⁴

Cal assenyalar que en aquesta construcció al·legòrica no s'esmenta enlloc la figura episcopal, una absència si més no curiosa, atès que els bisbes eren els jutges ordinaris en matèria de fe. De fet, el retrat que fa Eimeric de la defensa de la fe i de la lluita contra l'heretgia és prou clar i pot resumir-se així: Església- Papa- inquisidor. Aquest mateix concepte definí l'activitat inquisitorial d'Eimeric i provocà tensions amb la justícia episcopal des de l'inici de la seva carrera.

En aquest sentit, una sèrie de cartes enviades els anys 1357-1358 pel bisbe de Girona a l'inquisidor general recentment nomenat contenen certes observacions sobre el plantejament d'Eimeric pel que fa a l'heretgia, relatives al seu menyspreu envers la jurisdicció episcopal. L'agost de 1357, el bisbe advertia Eimeric que no perseguís els blasfems pel seu compte, i li recordava que calia actuar junts contra els heretges de la seva diòcesi, ja que «com

sabeu, ens correspon sobretot a nosaltres, i no a vós, i fins i tot a nosaltres sense vós, investigar i castigar els blasfems [...] de la nostra diòcesi; i no podeu jutjar-los, ni a ells ni a cap altre tipus d'heretge de la nostra diòcesi, sense el nostre consentiment».³⁵

El gener de 1358, arran d'un procés incoat per Eimeric contra un grup d'homes i dones de la vila de Castelló d'Empúries (entre els quals tres clergues) acusats de cometre «actes herètics atroços» de sortilegi i nigromància, el bisbe el convocà per tractar aquest afer, considerat una «matèria complexa i difícil» (*subtili et ardua materia*). Decidit a intervenir-hi, el bisbe insistí en la necessitat de procedir «de manera recta, prudent i segura, i no mossegar de manera excessivament dura», per tal d'evitar les sospites que ja havien començat a planar sobre Eimeric.³⁶ El mateix dia, el bisbe envià una carta als cònsols de Castelló en què els assegurava que els inquisidors no podien sotmetre ningú a tortura sense el consentiment del bisbe, ni empresonar-los per castigar-los sinó només a l'espera de judici, ni dictar sentència contra ells. Així mateix, el bisbe comunicà als cònsols de la vila que ja havia ordenat a Eimeric que no torturés ningú més, que aturés el seu procediment i que comparegués davant seu amb tots els acusats, amb la finalitat de resoldre l'afer.³⁷

Tal com suggereixen aquests exemples, les primeres actuacions d'Eimeric contra l'heretgia com a jove inquisidor amb un sentit més aviat ampli de les seves prerrogatives, provocaren una oposició primerenca que no deixaria d'augmentar en els anys següents, sobretot quan

començà a perseguir membres de l'elit clerical. Comparable amb un querubí armat disposat a actuar de mala fe per confondre els seus enemics ocults i entabanadors, Eimeric no trigà a provocar la resistència activa de molts dels seus contemporanis, ja fos en la cúria pontificia, en certs consells municipals i corts episcopals, o fins i tot al si de la casa reial d'Aragó. L'any 1358, el rei Pere III ja havia demanat al Papa que el substituís, i el 1360, només tres anys després de ser nomenat inquisidor general, Eimeric fou destituït per l'orde dominic, que nomenà un substitut més adequat per exercir aquestes funcions.³⁸ En aquesta data, fra Eimeric ja havia enllestit el seu primer gran tractat dedicat específicament a la demonologia: *De jurisdictione inquisitorum in et contra christianos demones invocantes* (1359).

Contra els invocadors i adoradors de dimonis

A excepció del *Directorium*, el *Contra christianos demones invocantes* fou de lluny l'obra més llarga d'Eimeric. Escrit durant els seus primers anys com a inquisidor, contenia una sèrie de reflexions demonològiques que més endavant foren codificades en les qüestions 42 i 43 del seu manual de l'inquisidor. Tal com suggereix el títol, el tractat advocava per l'extensió de la jurisdicció inquisitorial a les pràctiques de sortilegi, la nigromància i la invocació de dimonis, seguint la tendència cap a l'heretització de la màgia que havia influït en els inquisidors catalans des de les primeres dècades del segle XIV.³⁹ Al llarg del tractat, Eimeric feia esment de les confessions judicials que havia recollit, i que li permetien, a més dels llibres que havia confiscat, revelar la veritable naturalesa de les pràctiques dels sortilegers i nigromants. Segons el dominic, aquests invocadors i adoradors de dimonis no eren simples *sortilegi i divinatores*, sinó autèntics heretges, o almenys sospitosos de ser-ho, i per tant estaven subjectes a la justícia inquisitorial.⁴⁰

Eimeric dividí el seu tractat en cinc capítols precedits d'un breu pròleg, que conté un passatge sobre la difícil situació en què es trobava i la seva actitud envers els seus detractors. Comença establint un atrevit paral·lisme entre la seva pròpia trajectòria d'inquisidor zelós però vilipendiat i la del profeta Elies (3 Re, 18-19). Després d'enfrontar-se als 450 profetes de Baal (els *sacrificantes demonibus*), Elies fou confinat a l'exili pel rei Acab d'Israel, abans de tornar amb força, amb l'ajuda de Déu, per aniquilar els adoradors del diable amb les seves pròpies mans.⁴¹ Aquest passatge contenia un advertiment implícit i sever al rei Pere III, que en aquell moment es trobava immers en una guerra costosa i impopular contra el rei de Castella: el rei Acab, perseguidor del veritable profeta,

Figura 4. Horoscop Ramon Llull, *Novus tractatus de astronomia*, còpia del segle XIV. Biblioteca de Catalunya. Eimeric va combatre els seguidors de Ramon Llull.

era responsable de les desgràcies del seu regne i acabà tenint un final vergonyós al camp de batalla. Eimeric clou el seu polèmic pròleg insistint en la necessitat de perseguir els «homes malvats, invocadors i adoradors de dimonis», basant la seva argumentació en el cànon *Accusatus* que apareix a la butlla *Quod super nonnullis* (1257) d'Alexandre IV, que autoritzava els inquisidors a actuar contra el sortilegi i l'endevinació sempre que les pràctiques en qüestió estiguessin clarament vinculades a l'heretgia.⁴²

Així, en els dos primers capítols del tractat, el dominic comença definint l'heretgia (basant-se en les opinions de canonistes i teòlegs com Tomàs d'Aquino, Ramon de Penyafort i Enric Suso) abans de dedicar el tercer capítol a la qüestió fonamental: com determinar si una persona que no era un «autèntic» heretge (és a dir, un defensor obstinat d'un error contra la fe) podia, malgrat tot, ser considerat com a tal a criteri de l'Església. Des d'aquest punt de vista, Eimeric traça una distinció essencial entre el que concerneix el fur intern —el lloc de l'error intel·lectual, constitutiu de l'heretgia absoluta (*esse hereticum in re*)— i el que concerneix el fur extern o «l'aparença de l'heretgia», és a dir, les paraules, els fets i els signes que poden interpretar-se com la seva manifestació externa (*hereticum apparere est verbis vel factis vel exterioribus signis es ostendere*).⁴³

A partir d'aquesta distinció, el quart capítol entra de ple en el moll de la qüestió mirant d'establir si l'invocador de dimonis (*invocans demones*) es pot considerar un autèntic heretge, o *hereticus in re*, és a dir, un heretge en la seva consciència interior (*judicio interiori consciencie*). Per respondre a aquesta qüestió, Eimeric estableix una sèrie de distincions relatives als diversos aspectes que caracteritzen la invocació de dimonis, és a dir, les seves propietats, les facultats del seu destinatari en l'esfera demoníaca, els mètodes d'invocació i la finalitat. A continuació, desgrana vint conclusions classificades segons els aspectes esmentats: les quatre primeres es refereixen a l'invocador, quatre més a l'entitat invocada, les deu següents a la finalitat de la invocació o a la naturalesa de la petició dirigida als dimonis i les dues últimes tracten de la forma de la invocació, és a dir, del tipus d'honor i veneració oferts als dimonis per obtenir l'ajuda desitjada.⁴⁴

Així, si l'invocador ofereix al dimoni l'honor de *latria* (reservat exclusivament a Déu) encara que no consideri el dimoni com l'igual de Déu, continua sent un heretge *in re*. El mateix s'aplica als qui ofereixen al dimoni l'honor de *dulia* (la veneració reservada als sants i als bons àngels). Però queda una tercera i fonamental distinció que Eimeric aborda en l'últim capítol de *Contra christianos*, que fa referència als casos en què no hi ha un signe clar de *latria* o de *dulia* (i, per tant, d'heretgia en el fur intern, o heretgia *in re*), però que, tanmateix,

podrien representar una forma d'heretgia per la pràctica mateixa de la invocació. En aquest cas, segons Eimeric, la Inquisició també hi ha d'intervenir, ja que aquests comportaments podrien ser signes sensibles que revelen un culte i una creença interiors que impliquen un pacte tàcit o explícit amb els dimonis. En essència, qualsevol forma d'honor extern rendit als dimonis indicava, si no heretgia *in re*, almenys una forta sospita d'heretgia, que en última instància requeria la intervenció de la justícia inquisitorial.⁴⁵

Tal com s'ha demostrat recentment, la construcció intel·lectual d'Eimeric sobre la jurisdicció inquisitorial pel que fa a la invocació de dimonis deu molt als escrits del seu compatriota Guiu de Terrena (c. 1270-1342), també conegut amb el nom de *doctor brevi loquus o malleus hereticorum*.⁴⁶ Aquest teòleg i jurista català de l'orde dels carmelites, inquisidor de Mallorca i gran defensor de la sobirania pontifícia, era autor de diversos tractats i obres controvertides basades en els postulats de l'aristotelisme radical. També fou un dels deu experts consultats per Joan XXII el 1320 sobre la naturalesa herètica de determinades pràctiques màgiques, una consulta motivada per les preocupacions pontifícies pel que fa a l'ús d'imatges batejades i d'invocacions diabòliques en el context de pretesos complots en contra de la seva persona.⁴⁷ Malgrat que la resposta de Terrena a la consulta papal no impliqués cap revolució doctrinal en l'àmbit de la demonologia, proporciona un nou enfocament des del punt de vista judicial i eclesiològic.

Al seu informe, el carmelita català recalca la distinció entre l'heretgia referent a la consciència interior i l'heretgia revelada pels signes exteriors, i hi introduïa la tipologia tripartida o *modum tripharie*, que després utilitzaria Eimeric en referència a les formes d'invocació (*latria*, *dulia* i pacte tàcit o explícit).⁴⁸ Per bé que Terrena només és citat en una sola ocasió al *Contra christianos demones invocantes*, els manlleus d'Eimeric al text del seu compatriota són força nombrosos, cosa que, al capdavall, i com destaca Julien Véronèse, confereix una importància històrica completament nova a la resposta del carmelita al Papa el 1320.

Les reflexions demonològiques presentades al tractat d'Eimeric es reagruparan més endavant al *Directorium inquisitorum*, amb importants supressions i un afegit revelador. La xarxa d'autoritats utilitzada al *Contra christianos demones invocantes* es reduí pràcticament als fonaments teològics proporcionats per sant Agustí i Tomàs d'Aquino, així com a determinats elements del dret canònic, com ara el cànon *Episcopi* i d'altres d'extrets del *Decretum* de Gracià. Per contra, l'extracte del cànon *Accusatus* tret de la butlla *Quod super non nullis* de 1257 (l'única autoritat citada al final del pròleg del *Contra christianos demones*

invocantes) desaparegué per complet al *Directorium*, per ser substituït per la controvertida butlla *Super illius specula*, pretesament promulgada pel papa Joan XXII cap al 1326.⁴⁹

Avui dia l'autenticitat d'aquesta butlla és objecte de debat entre els investigadors, perquè no apareix en cap col·lecció canònica ni als registres pontificis. Només se la coneix gràcies als manuscrits i a la tradició impresa del *Directorium* d'Eimeric.⁵⁰ No es tracta d'una qüestió secundària, ja que el seu contingut es considera la primera plasmació jurídica de l'extensió de la jurisdicció inquisitorial a determinades pràctiques màgiques que implicaven la invocació de dimonis, en declarar que els seus autors havien de ser castigats com a heretges. Aquesta pretesa butlla condemnava aquests cristians «únicament de nom» que «fan sacrificis i professen culte als dimonis, fabriquen o encarreguen imatges, anells, miralls o flascons per constrènyer dimonis mitjançant la màgia, fer-los preguntes i obtenir-ne respostes, demanar-los ajuda per satisfer els seus desitjos malèvols», i ordenava de manera genèrica (no

a ningú en concret, sinó als «jutges competents») d'embargar-ne les obres i objectes, confiscar-los els béns i excomunicar els culpables «en vuit dies».⁵¹

Sense ànim de cloure el debat, cal assenyalar que Eimeric incorporà altres butlles controvertides en suport de les seves posicions en almenys dos dels seus tractats. Uns anys abans de la publicació del *Directorium*, Eimeric es veié implicat en un altre cas polèmic relatiu a les pràctiques pretesament demonícoles d'un jueu de Barcelona, Astruc de Piera, que finalment fou condemnat el 1371 a l'emparedament perpetu per invocació demoníaca. El cas provocà un dur enfrontament entre el dominic i els juristes del Consell Reial, i induí Eimeric a escriure el seu *De jurisdictione Ecclesie et inquisitorum contra infideles demones invocantes* (c. 1371), en què defensava les prerrogatives de la Inquisició d'actuar contra determinades pràc-

tiques a què es lliuraven els musulmans i els jueus. Anys després aquest tractat fou contradit pel carmelita Felip Ribot, fet que obligà Eimeric a escriure un segon *Tractatus brevis super jurisdictione inquisitorum contra infideles fidei catholicam agitantes* (c. 1383-1386). En aquest darrer tractat, més reduït, integrà una pretesa butlla (*Cum judeos*) que es remuntava al pontificat d'Innocenci IV i s'adreçava als inquisidors de la Corona d'Aragó.⁵² Igual que *Super illius specula*, cap registre pontifici confirma la butlla *Cum judeos*, que Eimeric tampoc no esmenta

al seu tractat anterior sobre la mateixa qüestió, molt més extens i argumentat.

De la mateixa manera, una de les eines principals que fa servir Eimeric en el seu combat contra els lul·listes, la pretesa butlla *Conservationi puritatis*, ja es considerà falsa en aquella època, la qual cosa defensaven també alguns historiadors moderns.⁵³ Aparentment publicada el 1376 pel papa Gregori XI, la butlla condemnava de manera genèrica el conjunt d'obres de Ramon Llull, per considerar que eren plenes d'heretgies i d'errors, ordenava a les autoritats eclesiàstiques de retirar-les immediata-

ment i promulgava una prohibició general de l'ensenyament de les doctrines lul·lianes. El 1394, en el transcurs d'un llarg procés celebrat davant de la cort papal d'Avinyó, el grup dels lul·listes sol·licità examinar una còpia autèntica de la butlla, cosa que finalment els fou concedida pel cardenal que presidia el judici. El cardenal ordenà als escriptors de les cartes apostòliques que li proporcionessin una còpia de la butlla i obtingué com a resposta, simplement, que no era als registres pontificis.⁵⁴

Tornant a l'autenticitat del decret *Super illius specula*, convé assenyalar l'existència d'una altra butlla (aquesta clarament autèntica), similar en essència a la integrada per Eimeric al seu *Directorium*. En efecte, la butlla *Super specula militantis* fou promulgada pel papa Gregori XI el 1374, és a dir, dos anys abans de l'aparició del *Directorium*. Aquesta butlla autoritzava l'inquisidor francès Jacques

Figura 5. Els jueus conversos van ser un dels collectius a qui Eimeric va prestar més atenció, en la seva persecució de l'heretgia. En la imatge Discussió entre un apotecari jueu i el mag Merli, en un dibuix del segle XIII, procedent de las Cantigas de Sta Maria (nº 108 fol 155v Biblioteca San Lorenzo del Escorial).

de Morerio a actuar contra els invocadors de dimonis per un període de dos anys, i censurava els qui afirmaven que això no era competència de l'autoritat inquisitorial.⁵⁵

Podem imaginar fins a quin punt hauria complagut Eimeric una butlla com aquesta, si l'hagués rebut, tenint en compte que la invocació demoníaca no només formà part dels seus escrits, sinó que també, com veurem, ocupà un lloc important en la seva pràctica judicial com a inquisidor de la fe.

Eimeric en acció

A la Biblioteca Nacional de França (BNF)⁵⁶ es conserva un registre dels procediments inquisitorials duts a terme en determinades diòcesis catalanes durant la segona meitat del segle XIV. El manuscrit només és un fragment d'un registre força més extens, o *memoriale*, en què Eimeric i els seus col·laboradors anotaven la informació relativa als sospitosos, l'avanç dels processos i el nom dels testimonis que calia interrogar, seguint al peu de la lletra el procediment que es descriu al *Directorium*.⁵⁷ Aquest fragment conté un total de 150 casos referents al criptojudaisme, als errors contra la fe, la blasfèmia, el sortilegi, l'endevinació, la nigromància i la invocació de dimonis, tots recollits a les diòcesis de Girona (72), d'Urgell (51), de Vic (17) i de Lleida (9). Tot i que no s'hi indiqui cap data, han sobreviscut vestigis d'alguns processos als arxius episcopals de Girona, cosa que ens permet relacionar amb certesa el conjunt de la col·lecció al període c. 1357-1380. Un primer grup de casos correspon al primer període de l'activitat inquisitorial d'Eimeric (1357-1360), mentre que la major part del registre coincideix amb la seva reincorporació com a inquisidor general (1365-1375), abans del seu primer desterrament dictat pel rei Pere III.⁵⁸

Aquesta font ofereix un punt de vista privilegiat sobre la influència de la demonologia en la pràctica inquisitorial quotidiana d'Eimeric. En aquest sentit, els casos registrats al *memoriale* poden dividir-se en tres grans categories en funció del seu pretès component demoníac:

- Casos no relacionats amb la demonologia
- Casos explícitament relacionats amb la nigromància o la invocació de dimonis
- Casos relacionats amb el sortilegi o l'endevinació

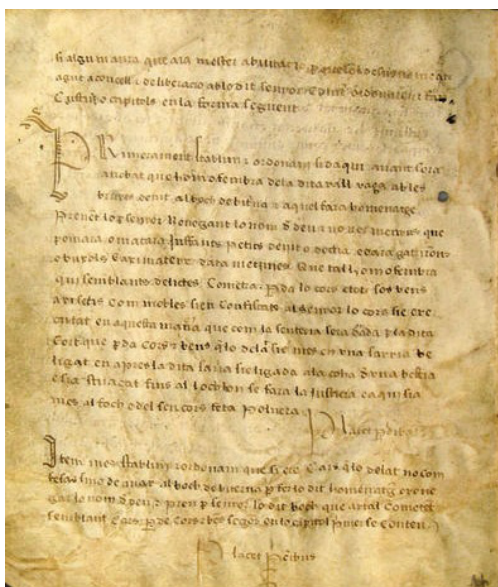
En la primera categoria trobem un nombre considerable de denúncies per criptojudaisme, tant contra nous cristians o conversos acusats d'haver retornat al judaisme, com contra jueus acusats d'haver estat batejats anteriorment.⁵⁹ També hi ha un gran nombre de casos que impliquen persones (tant membres del clergat, sobretot frares menors i carmelites, com laics), que creien i difonien errors contra la fe. Aquest fou el cas d'un fra menor que en un sermó predicà que els pans multiplicats per Jesús no foren cinc, sinó que es tractava d'un sol pa, i que els àngels no podien veure clarament el rostre de Déu, «sinó més aviat com en un mirall». També hi ha el cas d'un carmelita que predicà que quan Pere negà Jesús no cometé pecat mortal, perquè no el negà en el seu cor.⁶⁰ Pel que fa als laics, alguns afirmaven públicament que l'hòstia consagrada de l'Església oriental preval sobre les altres, que les bones accions només beneficien aquells que les duen a terme o, fins i tot, que l'ànima no és sinó vent i que a l'infern no hi ha foc.⁶¹

Segons el registre, la blasfèmia herètica també era un dels motius d'*inquisitio*.⁶² Diverses persones hi foren inscrites per «*jurare hereticaliter contra Deum et beatam Virginem*», sovint durant els jocs d'atzar. Al marge dels casos anotats amb un simple «*blasphemat hereticaliter*»,

d'altres comporten un ventall de renecs que van de l'habitual «nom de Déu» a un groller «sancta Maria futuda d'asens».⁶³ Entre els signes externs d'heretgia (o almenys de conducta poc cristiana) sovint figura el rebuig dels sagraments de l'Església, amb un cert nombre de sospitosos que havien estat assenyalats per no haver anat a missa o no haver-se confessat amb regularitat, o fins i tot per haver abaixat els ulls en el moment de l'elevació de l'hòstia.⁶⁴ Quan el batlle li demanà per què no anava a missa, un home de la vall pirinenca de Montferrer respongué amb menys-

preu que «la sua truya ne deya», mentre que una dona de Girona fou inscrita al registre per haver afirmat que l'hòstia consagrada que el capellà eleva no era sinó «una lesche de rave».⁶⁵

A part d'aquesta primera categoria d'acusacions sense relació directa amb els dimonis, hi ha un segon tipus de casos directament relacionats amb l'àmbit de la demo-

Llibre de privilegis i ordinacions de les valls d'Àneu. 1424 (Arxiu de la Corona d'Aragó). Catalunya conserva el codi més antic d'Europa que va legislar sobre bruixeria. Es tracta d'una ordinació de 1424 feta pel comte de Pallars. Codi aparegut 25 anys després de la mort de Nicolau Eimeric

nologia. Uns quants homes foren denunciats i jutjats per haver invocat dimonis o procedit a fer sacrificis en honor seu. Entre els acusats de Castelló d'Empúries perseguits per Eimeric el 1358 hi ha dos homes, un dels quals cirurgià, que foren acusats d'invocació de dimonis (*demones invocavit*) i, després de ser condemnats, abjuraren públicament a Girona.⁶⁶ Un orfebre originari de Girona també fou condemnat per haver fet sacrificis a dimonis (*demonibus sacrificabat*), i un altre fou acusat pel mestre constructor de la ciutat de posseir «llibres sospitosos» (*libros suspectos*) que utilitzava per invocar dimonis i d'haver dit que es lliuraria al diable si podia destruir el pont sobre el riu Ter.⁶⁷

La tinença d'obres de nigromància és, en efecte, un motiu freqüent d'*inquisitio* en el registre d'Eimeric. Dos cavallers, un metge, un sacerdot i un monjo, així com altres homes de condició no especificada, foren jutjats com a nigromants (*est nigromanticus*), per ús de l'art de la nigromància (*utitur arte nigromantie*) o per tinença d'obres de nigromància (*habet libros nigromantie*). En diverses ocasions, els llibres foren requisats i cremats a la plaça pública, mentre que la majoria dels processos es resolgueren amb una abjuració o amb l'excomunió dels acusats, de vegades precedida de tortures.⁶⁸ Aquesta mena de denúncies també afecten, ocasionalment, persones no cristianes, com ara el cas del jueu de Lleida que matava ratpenats per traçar cercles amb la seva sang, o el del sarraí de Jabut que fou inscrit al registre per haver ensenyat a algú l'«art de tenir un dimoni familiar».⁶⁹

El registre inclou descripcions més aviat vagues dels rituals que acompanyaven les activitats de nigromància. Un oficial del bisbe de Girona fou descobert «fent un cercle, invocant el diable i llegint un llibre», i el fill de l'abat de Tortosa havia intentat «forçar un dimoni a entrar en un anell».⁷⁰ Amb tot, els pocs detalls oferts pel *memoriale* ens permeten identificar un tipus d'*experimenta* força estès a finals de l'edat mitjana, que consistia a col·locar un infant dins d'un cercle amb finalitats endevinatòries⁷¹. Així, un jurista de Vic induí algú a «col·locar un infant en un cercle perquè havia perdut peces d'escacs de plata»,

i un altre home utilitzà aquest ritual per intentar localitzar un amic captiu.⁷² Els endevins anònims consultats per un sacerdot de Cervera «que volia conèixer determinades coses, en especial sobre un robatori», haurien traçat cercles i intentat forçar un infant a entrar en un d'ells, posant-li finalment un llibre al cap.⁷³ De manera reveladora, un frare de Lledó que també era sospitós d'haver col·locat una criatura en un cercle, fou inscrit al registre com a «*suspectus de nigromancia*».⁷⁴

L'informe més complet dels rituals nigromàntics (inclosa una pràctica de necromància o conjuració de l'esperit dels morts) figura a les actes d'un procés que apuntava a un dels sacerdots de Castelló d'Empúries, jutjat per Eimeric el 1358:

Contra Beuda, sacerdot de la vila de Castelló, el germà Guillem Seguí ha indicat que havia exhumat dos caps de difunts i que els havia untat amb safrà; que després havia encès espelmes i havia llegit un llibre davant seu,

i que havia interrogat aquests caps, i obtingut d'ells respostes sobre el mitjà per obtenir dones i sobre altres coses. [...] A l'església de Castelló, aquest sacerdot batejà un mirall i llegí les paraules que es llegeixen quan es bateja una criatura; i les paraules que normalment es pronuncien en honor a Déu, les pronuncià a continuació per deshonrar i humiliar Jesucrist; les paraules que normalment es pronuncien per vituperar el diable,

el sacerdot les pronuncià a continuació en honor al diable.⁷⁵

L'experiència personal d'Eimeric davant dels rituals de màgia demoníaca que havia trobat, sembla que influí enormement els seus escrits sobre demonologia, com podem constatar al *Contra christianos demonas invocantes* i al *Directorium*. Més endavant, al seu *Contra astrologos imperitos atque nigromanticos* (1395-1396), Eimeric exclougué totalment la possibilitat d'obtenir respostes franques sobre el futur amb la mediació de dimonis, ja que «el diable, invocat amb sacrificis i atret pels honors divins, que parla i respon a través dels cadàvers dels difunts, és el nostre enemic més gran [...] i el més gran dels mentiders».⁷⁶

Figura 7. Un nigromant marca un cercle per fer invocacions diabòliques (Plini el Vell, «*De naturalis historia*» Còpia 1481 BN Marciana Venecia)

La tercera categoria de casos enumerats al registre fa referència a casos de sortilegi i endevinació que despertaven l'interès (i les sospites) d'Eimeric i dels seus col·laboradors. En la majoria de casos corresponen a pràctiques de màgia popular tant per part de laics com d'eclesiàstics. Es tracta, sobretot, de pràctiques de guarició, de màgia amorosa i de rituals endevinatoris per diagnosticar algunes malalties. En aquest sentit, els casos esmentats en el registre no difereixen dels documentats a les visites pastorals des de principis del segle XIV, llevat del fet que ara apareixen sota l'atenció de la Inquisició. Els qui es lliuraven a aquestes pràctiques són titllats, en general, d'«endevins» (*divinator/divinatrix*), mentre que a algunes dones se les designa, també, amb el nom de «pitonisses».⁷⁷

Aquest fou el cas d'un endeví anomenat «lo Rey», que, després d'haver visitat un nen que mai no havia pogut dir ni una paraula, l'havia fet parlar al moment.⁷⁸ De la mateixa manera, un monjo del monestir de Sant Pere de Galligants tenia la reputació de poder guarir les criatures simplement fent servir el seu nom, i un canonge de la Seu d'Urgell utilitzava un amulet escrit (*nominam*) per guarir els malalts.⁷⁹ Entre les dones acusades, algunes foren jutjades per haver diagnosticat afliccions causades per lligaments màgics (*divinavit quod fuerat ligatus*), i altres per haver-los «deslligat» amb aigua beneïda (*desligar cum aqua benedicta*).⁸⁰ L'ús inadequat dels sants sagraments era, evidentment, un motiu de preocupació complementari, com podem veure gràcies al procés d'una dona acusada d'haver-se lliurat a pràctiques màgiques que incloïen l'ús del sant crisma (*sortilegio et abusu crismatis*) per reconciliar matrimonis desavinguts.⁸¹

Aquestes activitats magicomedicinales només es descriuen amb detall en un sol cas, potser perquè el ritual en qüestió revestia una dimensió nigromàntica subjacent. Un metge de la vila de Puigcerdà, que «deslligava» les parelles afectades per esterilitat o impotència, fou condemnat per haver celebrat un ritual en què els feia agenollar, els col·locava una estela al coll i un llibre damunt del cap, i a continuació el llegia (el metge tenia aleshores «quasi color de mort»), per finalment donar-los un beuratge per guarir-los del tot.⁸²

Malgrat que els rituals específics sobre aquestes pràctiques de màgia popular s'esmenten molt poc en el registre, l'al·lusió esporàdica a algunes paraules o objectes, com ara ossos o fins i tot llibres, no sempre ens permeten vincular aquestes pràctiques a un pretès entorn de nigromants. Per exemple, un *rusticus* (i probablement analfabet) anomenat Carabassa tenia la reputació de fer endevinacions amb l'ajuda d'un llibre (*divinat cum libro*), que, segons ell, li havia donat «una dona encantada».⁸³ És el mateix cas que l'*inquisitio* duta a terme contra per-

sones de diverses viles de la vall de Barravés, on per Pasqua es consumia un cabrit i se n'enterraven els ossos per allunyar les tempestes.⁸⁴ Quan un home de Llagostera fou acusat de pronunciar «paraules fetilleres» (*fatilyariis verbis*), respongué que «axò són paraulitxoles, que jo a tota res he ma fe, quem vaya ab Déu».⁸⁵

Finalment, a més d'aquestes tres grans categories documentades al memorial, convé assenyalar un darrer grup fonamental de casos. Es tracta principalment d'acusacions de sortilegi, de blasfèmia o fins i tot de conducta poc cristiana) també desproveïts de component diabòlic aparent, però que els inquisidors col·locaren obertament en l'esfera demoníaca. Per exemple, un home conegut per la seva capacitat de guarir les fractures en infants fou objecte d'una investigació per haver «invocat dimonis» (*invocat demones*), i l'endeví abans esmentat, *lo Rey*, confessà finalment haver abjurat de la fe i retut homenatge al diable.⁸⁶ De la mateixa manera, un simple blasfem que exclamà que «a despit de Déu ell cremaria la creu» fou acusat d'haver-se literalment «lliurat al diable» (se *dabat demoni*).⁸⁷ I un altre blasfem de Girona, ja condemnat per la cort laica de Peratallada per haver dit que «Maria no era verge», fou jutjat de nou pel tribunal inquisitorial, que l'acusà d'haver intentat convèncer una dona de trobar-se amb ell als afores de Girona per renegar de Déu i donar la seva ànima al diable, una escena de la qual haurien estat testimonis cinc artesans més.⁸⁸

No hi ha dubte que algunes pràctiques màgiques a la Catalunya del segle XIV es podien equiparar fàcilment a les d'un nigromant, com en el cas abans esmentat del metge de Puigcerdà amb aspecte cadavèric. Però resulta més difícil entendre com un cas de blasfèmia, tot i que considerat com un crim contra la fe, es podia transformar en una reunió demonòlatra (i pràcticament sabàtica). Gairebé diríem que, en la seva recerca de signes exteriors que revelaven un pacte tàcit o explícit amb els dimonis, Eimeric ja havia començat a combinar alguns elements sense relació aparent per introduir-los en una nova lògica demonolàtrica, anticipant fins i tot alguns aspectes del futur «imaginari del sàbat».

En aquest sentit, alguns fragments del registre fan esment de desplaçaments màgics en distàncies molt llargues en molt poc temps. Una de les dones de Castelló que havia estat jutjada per sortilegi el 1358 fou de nou acusada, deu anys més tard, per haver transportat uns homes des de Mallorca fins a Castelló en una nit.⁸⁹ Una acusació similar fou imputada a una anciana guaridora que aparentment feia servir una estàtua de guix per «fer venir homes immediatament des de regions remotes», i un camperol especialitzat a guarir malalties renals també fou acusat d'haver «conjurat» i de ser capaç de reunir persones, independentment del lloc on es trobaven, utilit-

zant unes canyes (*arundines*).⁹⁰ Aquest últim procediment també s'atribuí al jueu de Lleida que matava ratpenats i que, aparentment, donà a dos frares predicadors unes canyes que els permetien de recórrer el llarg trajecte de Lleida a Avinyó en menys de dos dies.⁹¹ És ben sabut que a finals de l'edat mitjana i inicis del període modern, les canyes esdevingueren un dels objectes habituals utilitzats per les bruixes per desplaçar-se per l'aire cap al sàbat, com confirma explícitament el *Compendium maleficarum* de Guazzo, entre d'altres.⁹²

A més dels vols màgics, una dona també fou acusada de trobar-se a la nit amb alguns esperits malèfics coneguts amb el nom de «bones dones», una versió catalana de les *bonae res*, que tindrien un paper en la gènesi de l'imaginari del sàbat a principis del segle XV.⁹³ Finalment, un blasfem de la vila de Valveralla que feia almenys vint anys que no es confessava fou acusat de transformar el menjar en gripaus.⁹⁴ En el seu procés, donà la culpa d'aquesta proesa gastronòmica a la seva muller, a qui acusà de ser una «*pessima et mala christiana*», de no haver combregat mai i d'estar posseïda pels dimonis, la qual cosa explicava perquè era incapaç de mantenir-se tranquil·la a missa. Confessà també que ella venerava els dimonis i que hi parlava, i que una vegada l'havia vist «convertir figues en gripaus».⁹⁵

El mal interior

En el procés que es dugué a terme a València el 1387 i que havia de comportar la caiguda definitiva d'Eimeric, un dels testimonis pogué confirmar una declaració reveladora pronunciada per l'inquisidor unes setmanes abans. Eimeric havia afirmat públicament que «encara que sa eminència, el cardenal de València, i el conjunt del seu consell li aconsellessin d'absoldre algú, ell no seguiria aquest consell i continuaria el procés per emetre la sentència que ell considerés adequada [...] ja que ell, l'inquisidor, era lo tot en els casos que afectaven la inquisició de la depravació herètica».⁹⁶

Malgrat el que es pot llegir a l'epitafi d'Eimeric (*praedicator veridicus, inquisitor intrepidus, doctor egregius*), la seva tra-

jectòria no fou en realitat la d'un doctor, és a dir, una persona que ensenya, sinó més aviat la d'un jutge-policia, algú que consagra la vida a afeblir i extirpar l'heretgia. Pel que fa al vessant demonològic, tampoc es pot afirmar que Eimeric modifiqués notablement les característiques de l'esfera demoníaca tal com era concebuda a finals de l'edat mitjana. Més aviat es mantingué fidel a un paradigma tradicional sense acréixer l'autonomia i el poder atribuïts als dimonis. Les seves reflexions eren menys doctrinals que jurídiques, en la mesura que tenien per finalitat reforçar la jurisdicció inquisitorial ampliant la noció d'heretgia, essencialment advocant per qualificar d'heretgia tots els actes que tinguessin la mínima relació amb els dimonis.

Tenint en compte que l'heretgia era, abans que res, un acte del pensament i de la voluntat de la consciència interior, la seva recerca es mostrà si més no controvertida, sobretot quan, en el marc de la seva missió, Eimeric adoptà la distinció de Terrena entre l'heretgia *in re* i l'heretgia aparent manifestada per signes exteriors. Incapaç de desentranyar els cors i d'endevinar les intencions, l'inquisidor decidí jutjar abans que res la base dels «fets» partint del principi que manifestaven o revelaven la consciència interior. Certament, una sentència judicial fonamentada en signes exteriors i fallibles podia ser errònia, però en aquest cas, afirmava Eimeric, la justícia eclesiàstica no tenia més opció que atènyer-se a les pro-

ves (paraules i fets), fins i tot si això podia comportar errors freqüents respecte a la justícia divina.⁹⁷ Al cap i a la fi, remarcava, Crist ja corregiria aquests errors en el més-enllà, després de la mort dels acusats. Per tant, no ens hauria de sorprendre que, cap al final de la seva vida, el predicador català s'adonés que, en

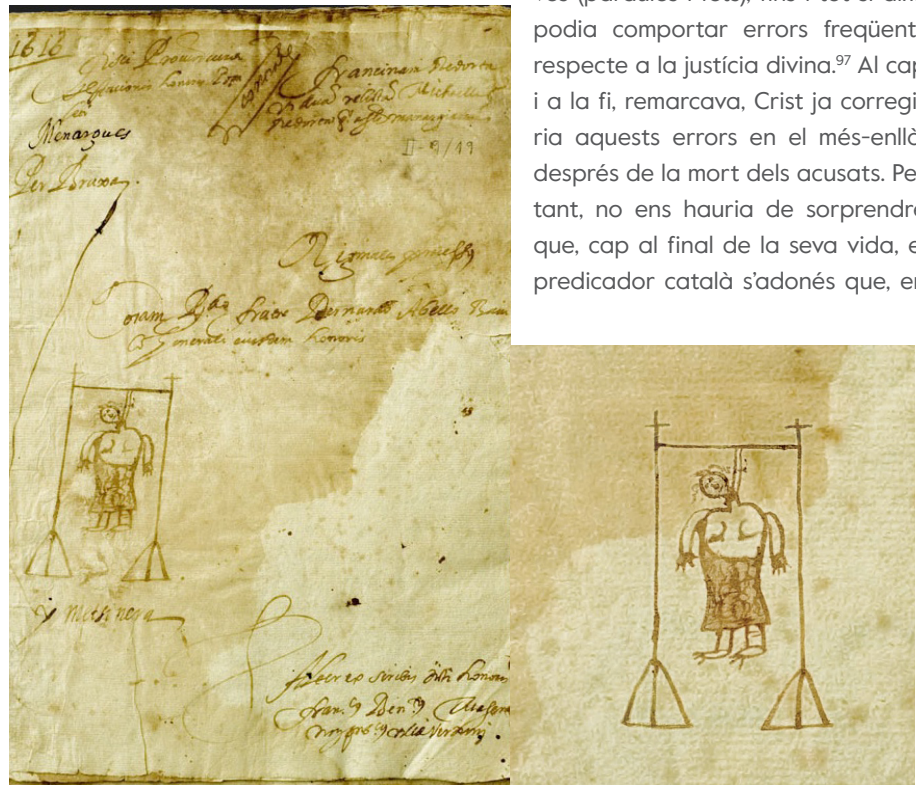

Figura 8. Eimeric va contribuir al procés d'heretització de la màgia que unes dècades després de la seva mort (1399) va cristallitzar en l'aparició de la bruixeria sabàtica al segle XV, i que serà la base de la persecució de dones acusades de bruixeria a Catalunya a finals de l'edat mitjana i inicis de l'edat moderna. En la imatge, procés contra Francina Redorta de Menàrguens (la Noguera), acusada i executada per bruixa i metzinera el 3 d'octubre de 1616 (Arxiu de l'Abadia de Poblet).

els casos relacionats amb els processos inquisitorials, l'inquisidor era «lo tot» i que podia enviar a la foguera fins i tot «el millor cristià del món».

Com ja ha indicat un dels majors especialistes en la figura d'Eimeric, el principal repte procedimental a què s'enfrontà la Inquisició (així com els serveis de policia secreta independentment de les èpoques) és que el jutge opera en l'esfera intel·lectual fonamentant-se en tot un seguit de mecanismes psicològics dominats per la seva pròpia subjectivitat.⁹⁸ Davant de l'heretgia, Eimeric actua «de mala fe» basant-se en el principi que l'heretgia es multiplica ràpidament i infecta les consciències i, per tant, no troba repòs fins que no la desemmascara o obté proves de la puresa de la consciència. L'inquisidor sempre ha de sospitar, descobrir i finalment erradicar l'heretgia, bé per abjuració, bé amb l'eliminació de l'heretge. De la mateixa manera que l'existència d'heretges repercutia sobre la pròpia glòria d'Eimeric com a guardià de la fe, també és gràcies als actes de l'inquisidor que la figura de l'heretge demonòlatra emergí, en la mesura que, sense intervenció inquisitorial, la consciència interior dels acusats mai no hauria estat destapada.

En la seva recerca de signes exteriors que delatessin una realitat demoníaca i, per tant, herètica, Eimeric feu avançar les fronteres de la justícia inquisitorial cap a territoris inexplorats, contribuint així al procés d'heretització de la màgia que ben aviat cristal·litzaria en l'aparició de la bruixeria sabàtica. Les obres d'Eimeric i els vestigis de la seva activitat inquisitorial són, encara avui dia, un exemple manifest de com la recerca obstinada del mal sovint pot deixar el jutge a mercè dels seus propis dimonis.

¹ Traducció revisada de l'article original «L'inquisiteur et ses démons. La démonologie dans la vie et l'oeuvre de Nicolau Eymeric», *Cahiers de recherches médiévales ethumanistes*, 42, 2021, pàg. 361-395. Hi ha publicada una versió resumida d'aquest article, escrita en anglès i sense l'aparell crític, a *The Science of Demons. Early Modern Authors Facing Witchcraft and the Devil*, dir. J. Machielsen, Londres-Nova York, Routledge, 2020, pàg. 19-34.

² Arxiu Municipal de València (AMV), Procés de 1387, foli 207r: *Dixit etiam quod ipsa testis audivit a proprio ore dicti fratris Niquolai Aymerici quod, si ipse vellet, ipse portaret ad ignem optimum crestianum totius mundi*. Vegeu J. de Puig i Oliver, «El procés dels lul·listes valencians contra Nicolau Eimeric en el marc del Cisma d'Occident», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LVI, 1980, pàg. 319-463.

³ AMV, Procés de 1387, foli 157r: [...] *et tunc omnes quasi de ciuitate audientes lo que bantur*: Ara se descobriran les porcades dels frares, que grans diuisions són entre los inquisidors.

⁴ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, reg. 1883, foli 73v-74r (carta reial de maig de 1394): [...] *ille diabolicus et depravatus homo frater Nicholaus Eimerici [...] mandavimus ut infra certos dies tanquam nobis et gentibus nostris publicus inimicus et ut venenum pestiferum exiret a regnis et terris nostris*. Cf. J. de Puig i Oliver, «Documents inèdits referents a Nicolau Eimeric i el lul·lisme», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 2, 1983, pàg. 319-346.

- ⁵ Per a més informació sobre la vida d'Eimeric, vegeu C. Heimann, *Nicholaus Eymerich (vor 1320-1399): 'praedicator veridicus, inquisitor intrepidus, doctor egregius': Leben und Werk eines Inquisitors*, Münster, Aschendorff, 2001.
- ⁶ Hem utilitza l'edició anotada de Peña: *Directorium inquisitorum f. Nicolai Eymerici ordinis praedicatorum cum commentariis Francisci Pegnae*, Roma: apud Georgium Ferrarium, 1587.
- ⁷ E. M. Peters, «Editing Inquisitors' Manuals in the Sixteenth Century: Francisco Peña and the *Directorium inquisitorum* of Nicholas Eymerich», *The Library Chronicle*, 40, 1974, pàg. 95-107.
- ⁸ K. Sullivan, *The Inner Lives of Medieval Inquisitors*, Chicago, University of Chicago Press, 2011, pàg. 169-196.
- ⁹ *Directorium*, pàg. 335-348. També es podrien tenir en compte les qüestions 28 i 29, relatives a la condemna dels llibres que tracten de sortilegi i endevinació (*Directorium*, pàg. 316-318).
- ¹⁰ J. Véronèse, «Nigromancie et hérésie: le *De iurisdictione inquisitorum in et contra christianos demone invocantes* (1359) de Nicolas Eymerich (O. P.)», a *Penser avec les démons. Démonologues et démonologies (XIIIe-XVIIe siècles)*, ed. M. Ostorero i J. Véronèse, Florència, Sismel-Edizioni del Galluzzo, 2015, pàg. 5-56.
- ¹¹ J. Perarnau, «El *Tractatus brevis super iurisdictione inquisitorum contra infideles fidei catholicam agitates* de Nicolau Eimeric. Edició i estudi del text», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 1, 1982, pàg. 79-126.
- ¹² J. Véronèse, «Le *Contra astrologos imperitos atque nigromanticos* (1395-1396) de Nicolas Eymerich (O. P.): contexte de rédaction, classification des arts magiques et divinatoires, édition critique partielle », a *Chasses aux sorcières et démonologie: entre discours et pratiques (XIVe-XVIIe siècles)*, ed. M. Ostorero, G. Modestin i K. Utz Tremp, Florència, Sismel-Edizioni del Galluzzo, 2010, pàg. 271-329 i «Nicolas Eymerich et l'astrologie à la cour d'Aragon», a *De Frédéric II à Rodolphe II. Astrologie, divination et magie dans les cours (XIIIe-XVIIe siècles)*, ed. J.-P. Boudet, M. Ostorero i A. Paravicini Bagliani, Florència, Sismel-Edizioni del Galluzzo, 2017, pàg. 97-155.
- ¹³ M. Bailey, *Battling demons. Witchcraft, heresy and reform in the Late Middle Ages*, Pennsilvània, Pennsylvania State University Press, 2003; A. Boureau, *Satan hérétique. Naissance de la démonologie dans l'Occident médiéval (1280-1330)*, París, Odile Jacob, 2004; id., *Le pape et les sorciers. Une consultation de Jean XXII sur la magie en 1320 (manuscrit B.A.V. Borghese 348)*, Roma, 2004; I. Iribarren, «From Black Magic to Heresy: A Doctrinal Leap in the Pontificate of John XXII », *Church History*, 76, 2007, pàg. 32-60.
- ¹⁴ P. Castell Granados, «Sortilegas, divinatrices et fetilleres. Les origines de la sorcellerie en Catalogne», *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes*, 22, 2011, pàg. 217-241, aquí pàg. 217-224; id., «Feminine Magical-Medical Practices in Catalan Trials for Sorcery and Witchcraft: Changing Perceptions between the Late Middle Ages and the Early Modern Times», a *Donne e lavoro: Attività, ruoli e complementarietà secc. XIV-XIX*, ed. A. Cioppi, Nàpols, ISEM-CNR, 2019, pàg. 173-192.
- ¹⁵ Heimann, *Nicholaus Eymerich*, pàg. 22-33.
- ¹⁶ S. Grau, E. Berga i S. M. Cingolani (eds.), *L'heretica pravitat a la Corona d'Aragó. Documents sobre càtars, valdesos i altres heretges (1155-1324)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2015. Cf. H. Maisonneuve, *Études sur les origines de l'Inquisition*, París, Vrin, 1960; E. Fort i Cogul, Catalunya i la Inquisició, Barcelona, Aedos, 1973.
- ¹⁷ *Directorium*, pàg. 653: *Modo autem pravitate haeretica quamplurimum extirpata in tantum, ut raro sint haeretici pertinaces et rarius relapsi et rarissime divites, sed pauperes, ut pote Fraticelli, Beguini seu Valdenses.*
- ¹⁸ J. de Puig i Oliver, «El *Dialogus contra Iullistas* de Nicolau Eimeric. Edició i estudi», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19, 2000, pàg. 7-296, aquí pàg. 220.
- ¹⁹ *Directorium*, pàg. 433: *Quando inquisitor videt hereticum cavillosum, versutum et astutum, ut nolit detegere errorem suum sed circumducit negotium per cavillosas responsiones et tergiversationes, tunc ipse inquisitor, ut clavus clavo retundatur, debet etiam uti cautelis, ut in errore hereticum comprehendat. Per a una visió general d'aquestes tècniques i de la metodologia de la tortura en el *Directorium*, vegeu Sullivan, *The Inner Lives*, pàg. 169-195.*
- ²⁰ *Ibid.*, pàg. 434: [...] *et ubi delatus petat gratiam et quod detegat errorem suum, dicatur sibi quod amplius fiet sibi quam ipse petat, et quedam verba generalia.*
- ²¹ *Ibid.*, pàg. 433: *Videas, ego compatiar tibi, quia sic es delusus tua simplicitate et perdis animam quadam bestialitate. Et licet habeas aliquam culpam, majorem habet qui te de talibus instruit. Non facias peccatum alterius tuum, nec facias te magistrum, ubi fuisti discipulus. Dicas mihi veritatem, quia ut videbis totum negotium ego scio, [...] et ut possim te citius vel statim liberare et gratiam facere, ut vadas vias tuas ad domum; qui est ille qui docuit te, qui nihil mali sciebas, hos errores?*
- ²² *Ibid.*, pàg. 434: [...] *quod inquisitor accipiat processum et revolvat eum et post dicat ei: «clarum est quod non dicis verum, et quod ita fuit sicut dico ego; dicas ergo veritatem negotii clare», sic ut ille credat se convictum esse et sic apparere in processu. Vel teneat in manu unam cedulam seu scripturam, et quando delatus seu haeticus interrogatus negavit hoc vel illud, inquisitor quasi admirans dicat ei: «Et quomodo tu potes negare, nonne clarum est mihi?». Et tunc legat in cedula sua et pervertat eam.*
- ²³ *Ibid.*, pàg. 481: *Non sit tamen inquisitor multum voluntarius ad quaestionandum aliquem; nam quaestiones et tormenta non inferuntur nisi in defectum aliarum probationum; et ideo perquirat alias probationes. [...] quaestionent eum moderate, sine tamen effusione sanguinis. [...] quaestionetur consuetis modis, et non novis, nec exquisitis.*
- ²⁴ *Ibid.*: *Nam aliqui sunt ita molles corde et vercores, quod ad levem torturam omnia concederent quaecunque falsa. [...] Aliquis sunt etiam maleficiati, et in quaestionibus maleficiis utuntur, quia ante morentur, quam aliquid faterentur: efficiuntur enim quasi insensibiles.*
- ²⁵ *Ibid.*, pàg. 480-486; Sullivan, *The Inner Lives*, pàg. 180-190.
- ²⁶ Vegeu J. de Puig i Oliver, «Notes sobre l'actuació inquisitorial de Nicolau Eymerich», *Revista Catalana de Teologia*, 28, 2003, pàg. 223-230.
- ²⁷ *Directorium*, pàg. 460: [...] *quod interim propter inquisitoris absentiam, in terris ejus jurisdictioni subjectis suboriuntur haereses et errores, qui in ejus praesentia validius extirpantur, et tunc pullulant et accrescunt in magnum sanctae Ecclesiae detrimentum.*
- ²⁸ J. de Puig i Oliver, «La *Incantatio Studii Ilerdensis* de Nicolau Eimeric O. P. Edició i estudi», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 15, 1996, pàg. 7-108, aquí pàg. 46: *Mors ejus vita est leonis, et destructio caulis vita est ovis. Si non essent lites, quare essent iudices? Multiplicatio litium multiplicatio est iudicum et doctorum. Ubi esset vel quomodo panderetur patientia martyrum, nisi esset persecutio tyrannorum? Sic quomodo pateret gloria inquisitorum, nisi adesset malitia hereticorum? Multiplicatio igitur heresum manifestatio est doctorum fidelium.*
- ²⁹ Vegeu J. de Puig i Oliver, «Nicolás Eymerich, un inquisidor discutido», a W. Hoyer (ed.), *Praedicatores, Inquisitores, vol. I: The Dominicans and the Medieval Inquisition*, Roma, Istituto Storico Domenicano, 2004, pàg. 545-593 (aquí pàg. 547-548).
- ³⁰ J. de Puig i Oliver, «Dos sermons de Nicolau Eimeric O. P.», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 22, 2003, pàg. 223-267.
- ³¹ *Ibid.*, pàg. 236-245.
- ³² *Ibid.*, pàg. 245-254: *per paradisum terrestrem Ecclesia militans congrue figuratur; per cherubim celestem inquisitor hereticorum proprie designatur; per gladium versatilem potestas judiciaria merito significatur.*
- ³³ *Ibid.*, pàg. 251: *Navi sunt tria valde necessaria: temon, arbor velata et ventus. [...] fides est temon quo dirigitur, spes est arbor qua erigitur, sed caritas est flatus quo per bona opera ad portum salutis eterne ducitur. Si caritas deficit, spes sistit et fides; si spes desinit, et caritas manet et fides; sed si fides deficit, tota navis Ecclesie perit, quia nec caritas manet nec spes.*
- ³⁴ *Ibid.*, pàg. 252: *In Ecclesia militante est vexillum sanctae fidei, quod est pre omnibus in acie contemplandum; ad istud defendendum fortiter ab hostibus positi sunt inquisitores, viri spiritualiter fortissimi bellatores.*
- ³⁵ J. de Puig i Oliver, «Documents relatius a la Inquisició del *Registrum litterarum* de l'Arxiu Diocesà de Girona (s. XIV)», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 17, 1998, pàg. 381-462, aquí pàg. 415-416: [...] *et cum, ut scitis, ad nos tantum, non ad vos, vel saltem ad nos sine vobis pertineat inquirere et punire Deum et sanctos blasphemantes in nostra diocesi, et de huiusmodi nec de hereticis etiam si qui sint vel essent in nostra diocesi, nobis irrequisitis, non potestis judicare.*

³⁶ Ibid., pàg. 416-417: *Vestre discretionis recepimus litteras super nephandis hereticalibus actibus perpetratis et factis per nominatos in vestris litteris supradictis. [...] aliquid executionis contra eos nullo modo per vos fiat, sed hic. [...] Propter quod est multum cavendum in pluribus in tali subtili et ardua materia et in ea rite, caute et secure agi debet, ne per morsum acutum possitis modo aliquo morderi, [...] precipue quia jam aliqui nobis scripserunt quod nonnulli habent ibi vos suspectum. El contingit dels càrrecs no s'esmenta en la carta, però uns setmanes més tard el comte d'Empúries reclamà el seu dret a executar aquests mateixos acusats «sortilegiorum et nigromantia utentium» (Ibid., pàg. 419).*

³⁷ Ibid., pàg. 417: [...] *potestis vos bene scire quod inquisitores hujusmodi sine licencia episcopi non possunt aliquem torquere vel ad questiones ponere, nec carceri mancipare, nisi ad custodiam et non ad penam, nec sententiam ferre. Et ideo licet ipse inquisitor procedat in istis que facit auctoritate nostra, nos sibi scribimus quod non ponat aliquem ad questiones nec ultra procedat, et quod veniat hic cum omnibus captis hominibus et mulieribus.*

³⁸ Heimann, Nicolaus Eymerich, pàg. 25-33.

³⁹ Un bon exemple d'aquesta evolució entre els inquisidors catalans és el cas d'una dona, Gueraula de Codines, acusada d'haver utilitzat encanteris i endevinacions, que fou jutjada pel tribunal episcopal de Barcelona en diverses ocasions entre el 1303 i el 1328 i finalment lliurada a l'inquisidor el 1330 per haver perpetrat «mult[a] et grav[ia] sortilegi[a], inter que sunt quedam que sapiunt heresim manifeste»; vegeu Castell Granados, «Sortilegos, divinatrices et fetilleres», pàg. 226-228, i «Feminine Magical-Medicinal Practices», pàg. 176-182. Un altre exemple és la sentència dictada el 1322 per l'inquisidor de Vic contra dues dones i un home acusats de practicar màgia amorosa i finalment condemnats per haver perpetrat «multa et diversa sortilegia [...] que heresim et ydolatriam sapiunt manifeste»; vegeu J. Ribas i Solà, «Sentència d'un procés de bruixeria a Ripoll al segle XIV», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 2014, pàg. 373-388, aquí pàg. 383.

⁴⁰ L'obra principal sobre *Contra christianos* (que seguim aquí, incloses les seves sòlides conclusions) és de Véronèse, «Nigromancie et hérésie», pàg. 5-56. Vegeu també J. Véronèse, «Faire société avec les démons? Le magicien et la question du pacte aux derniers siècles du Moyen Âge», a *L'homme comme animal politique et parlant*, ed. G. Briguglia, S. Gentilili, Rosier-Catach, *Philosophical Readings*, XII/1, 2020, pàg. 277-293.

⁴¹ Ibid., pàg. 12, n. 28: *Legitur III, Regum XVIII, quod Helias zelo fidei accensus contra sacrificantes demonibus verbis et factis totis viribus procedebat quadringentos et quinquaginta prophetas Baal manu propria jugulando, quod impacienter ferens rex Acab Heliam interficere conabatur* [Escorial, Biblioteca del Monestir, ms. Z.II.2, foli 119rb-va]. Eimeric tornà a utilitzar la història d'Elies en el seu primer sermó per la mort d'un inquisidor (vegeu Puig i Oliver, «Dos sermons», pàg. 243).

⁴² Ibid.: *Id circo ego, frater Nicholas Eimerici, [...] inquisitori pravitatis contra hujuscemodi celeratos homines, invocatores, adoratores demonum procedendo in canon Accusatus § Sane extra De heresis liber VI prenotata ibidem, et per consequens quod ad inquisitorem pertineat inquisicio de predictis, [...] presentem et brevem tractatum [...] composui et confeci* [Escorial, ms. cit., foli 120ra-b].

⁴³ Ibid., pàg. 21-24 [Escorial, ms. cit., foli 124va-129ra].

⁴⁴ Ibid., pàg. 24-33 [ms. cit., foli 129ra-142vb].

⁴⁵ Ibid., pàg. 33-35 [ms. cit., foli 142vb-180rb]. A més del capítol V de *Contra christianos*, Eimeric escrigué el 1359 un breu tractat titulat *De suspicione levi, vehementi et violenta*, dedicat al tractament judicial de la invocació sense rastre de latria o dulia (Escorial, ms. cit., foli 191vb-202vb; París, BnF, llatí 14533, foli 124vb-131rb).

⁴⁶ Ibid., pàg. 36-56. Sobre la vida i l'obra de Terrena, vegeu: A. Fidora (ed.), *Guido Terreni, O. Carm. († 1342). Studies and Texts*, Barcelona-Madrid, Brepols, 2015; B. Xiberta, *Guiu Terrena, Carmelita de Perpinyà*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1932.

⁴⁷ Boureau, *Le pape et les sorciers*, pàg. 43-85; Iribarren, «From Black Magic», pàg. 32-60.

⁴⁸ Véronèse, «Nigromancie et hérésie», pàg. 36-56.

⁴⁹ *Directorium*, pàg. 341-342.

⁵⁰ Per una visió general del tema sobre l'autenticitat de *Super illius specula*, vegeu: M. Ostorero, «Des papes face à la sorcellerie démoniaque (1409-1459) : une dilatation du champ de l'hérésie ?», a *Aux marges de l'hérésie. Inventions, formes et usages polémiques de l'accusation d'hérésie au Moyen Âge*, ed. F. Mercier i I. Rosé, Rennes, PUR, 2018, pàg. 153-185, aquí pàg. 160, núm. 30. Vegeu també: A. Paravicini Bagliani, «Il papato e il demoniaco. Per una rilettura di alcune lettere pontificie del Due e Trecento», a *Il diavolo nel medioevo. Atti del XLIX Convegno storico internazionale, Todi, 14-17 ottobre, Spoleto, 2013* (Centro Italiano di Studi sul Basso Medioevo - Accademia Tudertina), pàg. 101-115, aquí pàg. 113-115.

⁵¹ *Directorium*, pàg. 341-342: [...] *quamplures esse solo nomine christianos, [...] pactum faciunt cum inferno, demonibus namque immolant, hos adorant, fabricant ac fabricari procurant imagines, annulum vel speculum vel phialam vel rem quamcumque aliam magice ad demones inibi alligandos, ab his petunt, responsa ab his recipiunt, et pro impendis pravis suis desideriis auxilia postulant. [...] infra octo dies a monitione computandos prefata a prefatis non se correxerint, ad infligendas penas omnes et singulas, preter bonorum confiscationem dumtaxat, quas de jure merentur heretici, per suos competentes iudices procedatur.*

⁵² Perarnau, «*El Tractatus brevis*», pàg. 79-126; J. de Puig i Oliver, «*El Tractatus de haeresi et de infidelium incredulitate et de horum criminum iudice*, de Felip Ribot, O. Carm. Edició i estudi», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, I, 1982, pàg. 127-190.

⁵³ F. Gazulla, *Historia de la falsa Bulla a nombre del papa Gregorio XI inventada por el dominico fray Nicolás Aymerich contra las doctrinas lulianas*, Palma, Tip. de Guasp, 1909; Puig i Oliver, «Documents inèdits», pàg. 327, 345-346, i «*El Dialogus contra Iullistas*», pàg. 9-139.

⁵⁴ Puig i Oliver, «*La Incantatio*», pàg. 14-15.

⁵⁵ J. Hansen, *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*, Bonn, C. Georgi, 1901, pàg. 15-16: *quod quamplures persone, etiam quandoque ecclesiastice, sue salutis immemores demones invocant in animarum suarum periculum et ejusdem fidei christiane prejudicium et scandalum plurimorum, quodque cum contra tales super premissis vis procedere, nonnulli, etiam quandoque litterati, in hoc se opponunt, pretendentes id ad tuum non spectare officium secundum canonicas sanctiones. Vegeu: M. Ostorero, «Les papes et les sorcières (XVe siècle) : la postérité de Super illius specula ?», a *L'Historien et les fantômes. Lectures (autour) de l'œuvre d'Alain Boureau*, dir. B. Delaurenti, B. Duval i P. Nagy, París, Les Belles Lettres, 2017, pàg. 101-116 (aquí pàg. 106).*

⁵⁶ París, BnF, ms. NAL834. L'actual foli 2 correspon al foli 147 de la primera foliació del registre i el manuscrit està retallat al final. El document fou editat per H. Omont, «*Mémorial de l'inquisiteur d'Aragon à la fin du XIVe siècle*», *Bibliothèque de l'École des chartes*, LXVI, 1905, pàg. 261-268, i per J. Vincke, *Zur Vorgeschichte der Spanischen Inquisition. Die Inquisition in Aragon, Katalonien, Mallorca und Valencia während des 13. und 14. Jahrhunderts*, Bonn, P. Hanstein, 1941, pàg. 162-182.

⁵⁷ *Directorium*, pàg. 413: *Habeat inquisitor semper unum librum parvum, per dioceses distinctum, in quo scribat omnes que fiunt sibi denuntiationes, et nomina denuntiantium, et nomina testium productorum, et vicum et locum ubi morantur; quem librum teneat secrete. [...] Et in isto libro scribat etiam de manu sua ipse inquisitor, per modum memorialis. [...] Forma scribendi dicta testium per modum memorialis: De tali diocesi. Talis de tali loco, quod moratur in tali vico, et utitur tali arte, vel est mercator, vel hujusmodi, deponit contra talem, qui moratur in tali loco, et in tali vico, et utitur tali arte, quod dixit ac asseruit, quod in sacramento altaris non est veraciter corpus Christi, vel simile.*

⁵⁸ Puig i Oliver, «Documents relatius a la Inquisició», pàg. 384-385, 421 i 434-453. Els casos identificats són els de Margarida Grega (jutjada per sortilegi el 1358); Francesc Cocó (jutjat per errors contra la fe el 1369); Pere Usall i Pere Llapart (jutjats per nigromància el 1368 i el 1369); Jaume de Far (jutjat per criptojudaisme el 1373), i Pere Saumana (testimoni en un procés per criptojudaisme el 1375). El registre també conté una referència cronològica al foli 12r, relativa al mes de desembre de 1377.

⁵⁹ París, BnF, ms. NAL 834, foli 3r: *Contra Jacobum de Faro, neophitum, deponuntur multa erronea quod asserit illa et quod judaizat. Processus factus est. Mortuus est; foli 5r: Contra quemdam judeum de Provincia baptizatum qui rediit ad judaismum, qui fuit captus Castillione [...]. Processus factus est et finatus; nam ad fidem rediit et publice abjuravit Gerunde in sede; foli 5v: Item idem Aaron Jussef dixit et deposuit quod quedam judea de Provincia consuevit morari in Balneolis, de qua fuit ibidem dictum quod fuerat baptizata, quo audito ipsa fugit timore inquisitoris qui hoc persequeretur. Interrogetur Samuel.*

⁶⁰ Ibid., foli 13v: *Frater Bartholomeus Parer predicavit in loco de Vilarig in festo Pascaliis talia in effectum: «Ve panes predicaverunt vobis quos Christus multiplicavit, et tamen non fuit vel non erat nisi unus panis.» [...] Item quod angeli non vident faciem Dei clare sed quasi per speculum; foli 15r: Frater Petrus Bruguera, lector ordinis Carmelo, predicavit quod aliqui doctores ponebant quod Petrus abnegando Christum ore mortaliter non peccavit, quia non abnegaverat eum corde; foli 12r-v: Contra fratrem Petrum Martini, de ordine Minorum, [...] quod dominica 1^a Adventus in sede Maioriarum, anno LXXVII, [dixit] quod nullus beatus habebat claram noticiam de Deo nec filius Dei in quantum homo, et quod [...] nullus obligabatur morti nisi qui natus est in peccato originali.*

⁶¹ Ibid., foli 7v: *Uxor d'en Mallo, baxiatoris Gerunde, affirmaverat publice quod sacrificium et hostia Grecorum prevalebat quam aliorum, scilicet Ecclesie occidentalis; foli 6r: en Nadal paratore[m] [...] quod jejunabat cum esu carnum sine peccato [...] quod dictus delatus publice dicebat et docmatizabat quod bona facta et data solum prosunt illi qui ea facit; foli 8r: Contra Arnaldum de Muro [...] quod aserebat quod anima non est nisi ventus, et quod in inferno non est ignis.*

⁶² Sobre la blasfèmia i la seva evolució del pla de les obligacions contractuals al de les conductes delictives, en tant que pecat contra la fe, a finals de l'edat mitjana, vegeu: C. Leveux-Teixeira, *La parole interdite. Le blasphème dans la France médiévale (XIIIe-XVIe siècles) : du péché au crime*, Paris, De Boccard, 2001.

⁶³ París, BnF, ms. NAL 834, foli 13r: *Contra filium majorem d'en Vedruna ferrarium, [...] quod ludendo consuevit publice heretice blasphemare et dicere «que non creec Déu», item «a despit de Déu», item «no creec que Déu n'age poder»; foli 5r: Contra Johannem Sartra ville de Palafols deponitur quod jurat un ludo hereticaliter dicendo «sancta Maria futuda d'asens».*

⁶⁴ Ibid., foli 5v: *Guillelmus Guell parrochie de Palacio Gerunde deponit quod in dicto loco est frater de Sancto Felice qui nec audit missam nec confitetur; foli 8v: Contra na Jaca [...] quod non confitetur nec vadit ad ecclesiam, et si quando vadit submitit oculos quando corpus Christi elevatur.*

⁶⁵ Ibid., foli 9v: *Deponitur quod baiulus de Montferrer dicit quod in loco suo est quidam qui dum reprehenditur quia non vadit ad missam, respondet quod «la sua truya ne deya»; foli 4r: Audiverat a quadam muliere quod hostia consecrata quam sacerdos elevat non est nisi «una lesche de rave».*

⁶⁶ Ibid., foli 2v: *Contra G(uillelmus) Rasol, chirurgicum Castillionis, deponitur quod demones invocavit. Processus est factus et finatus et abjuravit publice in sede Gerundensi. Contra P(etrus) Joverii Castillionis, deponitur quod demones invocavit. Processus est factus et finatus et abjuravit Gerunde.*

⁶⁷ Ibid., foli 3v: *Contra Franciscum Andree, argentarium Gerunde defunctum, deponitur quod demonibus sacrificabat. Processus est factus et probatur; foli 2v: Contra Berengarium ça Rocha [...] quod habet libros suspectos quos legit quandoque demones invocando, et quod se daret demoni si posset diruere pontem Ticeris civitatis (la construcció d'aquest pont s'acabà el 1370).*

⁶⁸ Ibid., foli 2r: *Contra Leonardum Stephani, militem, [...] deponit Bernardus de Senesterra miles quod habet libros nigromantie; item quod audivit ab eodem quod utitur arte illa nigromantie. Processus est inceptus; foli 3r: Contra Bernardum de Podio, medicum, deponitur quod habet libros nigromantie, et aliquid est inventum apud eum; foli 3v: Contra fratrem Petrum Leopardi, priorem monasterii Sancti Michaelis de Crudillis, deponitur quod habet libros nigromantie, et de facto fuerunt inventi apud eum. Processus est factus et finatus, et abjuravit, et libri publice sunt combusti. Contra de Plaça, ville Balneolarum, deponitur quod habet libros nigromantie. Processus fuit factus et finatus et ipse punitus et libri combusti. Contra Berengarium ça Costa deponitur quod habet nigromantie libros. Processus fuit factus et finatus, et ipse questionatus, et liber combustus; foli 5r: Contra fratrem Johannem de Latone [...] quod est suspectus de nigromancia. Fuit excommunicatus; foli 9v: Contra Dalmacium Tholo militem, deponitur quod est nigromanticus. Processus est inceptus.*

⁶⁹ Ibid., foli 7v: *Item interrogetur de judeo llerde qui [...] interfecit vespertilionem pro circulis faciendis; foli 10r: Contra sarracenum de Jabut deponit lo Rey de Torreyola quod ipse docuit eum artem qua habuit demonem familiarem.*

⁷⁰ Ibid., foli 4r: *Contra Petrum Carrer, sagionem officialis domini episcopi [...] quod ipsa vidit dictum Petrum circulum facientem et demonem invocantem et librum legentem; foli 8v: Interrogetur de Nicholao de Muro, filio abbatis, qui inducebat eum ad demonem includendum in anulo etc. Abjuravit.*

⁷¹ Sobre aquest tipus d'experimenta, vegeu: R. Kieckhefer, *Forbidden Rites. A Necromancer's Manual of the Fifteenth Century*, University Park, Pennsylvania State University Press, 1997; J.-P. Boudet, *Entre science et nigromance. Astrologie, divination et magie dans l'Occident médiéval (XIIe-XVe siècle)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 2006; J. Véronèse, «La magie divinatoire à la fin du Moyen Âge : autour de quelques expérimenta inédits», *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes*, 21, 2011, pàg. 311-341.

⁷² París, BnF, ms. NAL 834, foli 16v: *Contra A(rnaldum) des Mas, jurisperitis, deponitur quod fecit poni in circulum unum puerum quia perdiderat caccas de argento; foli 16r: Contra P(etrus) Rames [...] quod posuit puerum in circulo ad inveniendum captivum Berengarii çes Comes ejusdem ville.*

⁷³ Ibid., foli 11r: *Contra Franciscum de Valiles, presbiterum comorantem Cervarie, [...] ivit ad divinatores de Seròs et a Miquinensa pro volendo scire quendam, et specialiter de quodam furto, et fecit ibi rocles etc. Puer Franciscus fuit vocatus [...] et voluit eum ponere in circulo sed noluit, [...] et posuit librum super ipsum puer.*

⁷⁴ Ibid., foli 5r: *Contra fratrem Johannem de Latone [...] quod est suspectus de nigromancia [...] posuit in circulo quendam puerum.*

⁷⁵ Ibid., fol. 5v: *Contra Beuda, sacerdotem ville Castilionis, deposuit frater Guillelmus Seguini quod exhumavit duo capita mortuorum et ea unxit croco et coram eis accendit candelas et librum legit et interrogavit dicta capita et ab eis responsionem habuit super mulieribus habendis et aliquibus aliis [...] dictus sacerdos in ecclesia maiori ville Castilionis baptizavit unum speculum et legit eadem verba que leguntur quando puer baptizatur; et illa verba que consueverat dici quando puer baptizatur ad honorem Dei, ipse tunc dixit ad irreverenciam et dedecus Jhesu Christi; et illa que consueverant adici ad vituperium demonis, ipse sacerdos tunc dixit ad honorem demonis.*

⁷⁶ Véronèse, «Le Contra astrologos», pàg. 298: [...] *per artem nigromantie non possumus de occultis presentibus, preteritis vel futuris certitudinaliter et infallabiliter (sic), ymo nec conjecturaliter judicare. Hec conclusio probatur sic. Diabolus qui in sacrificiis invocatus et divinis honoribus allectus in mortuorum cadaveribus loquitur et respondet est noster capitalis inimicus, seductor infestus, mendax, ymo mendacissimus, ergo ex ejus datis responsionibus in predictis cadaveribus non possumus nec debemus de predictis occultis eventibus certitudinaliter, infallabiliter, ymo nec conjecturaliter judicare* [París, BnF, ms. llatí 3171, foli 82rb-vaj].

⁷⁷ París, BnF, ms. NAL 834, foli 10r: *Item in loco de Yugul est unus homo publicus divinator; foli 10v: Contra concubinam d'en Sanauga militem, quod sit phitonissa; foli 16r: Contra quadam mulierem de Mediera et quandam aliam de Carol, deponit frater Petrus Casyla ordinis Predicatorum quod sunt phitonisse.*

⁷⁸ Ibid., foli 8v: *Contra lo Rey divinatorem, testificatur quod vidit quod puer parvulus non loquebatur, et iste fecit statim eum loqui. Abjuravit.*

⁷⁹ Ibid., foli 3v: *Contra camerarium Sancti Petri Gallicantu Gerunde, deponit sacrista ejusdem monasterii quod curat pueros habito eorum nomine sine alio medicamine. Mortuus est; foli 8v: Contra Franciscum de Vilasica, canonicum Urgelli, deponitur quod habuit nominam et infirmus tradidit fratri Simoni de Aquilario et curatus repetiit, et ille coram eo combussit.*

⁸⁰ Ibid., foli 16r: *Contra quandam aliam mulierem de Carós deponitur communi fama referente quod est suspecta, quia sit phitonissa. Interrogetur en Colamer juxta torcular Sancti Martini, cui divinavit quod fuerat ligatus; foli 4r: Contra quandam mulierem Antiquam de València, qui moratur juxta Sanctum Danielem Gerunde, deponit Petrus Peralta, mercator Gerunde, quod intromittit se de desligar cum aqua benedicta.*

⁸¹ Ibid., foli 6v: *Contra Margaritam Grecam [...] quod cum sortilegio et abusu crismatis docet facere pacem inter virum et uxorem discordantes.*

⁸² Ibid., foli 8r: *Contra quandam medicum de Podio Ceritano deponitur quod fecit virum et uxorem secreto flectere genua et posuit stolam ad collum eorum et monuit quod inspicerent ad terram, et medicus posuit librum super capud eorum et legebat, et medicus erat quasi mortuus in colore, et dedit eis aliquid ad bibendum et sic recesserunt et fuerunt desligats. [...] Abjuravit publice.*

⁸³ Ibid., foli 11r: *Juxta locum de Torà est quidam homo qui vocatur en Carebassa, rusticus, qui divinat cum libro quem dicit se habuisse a quadam dona encantada.*

⁸⁴ Ibid., foli 10r: *Contra quosdam de Valle de Barravés deponit frater F. Pagesii, quod in multis villis illius vallis, in Paschali tempore, comedunt unum cabrit et ossa sollempniter sepeliunt, dicente quod valet contra tempestatem.*

⁸⁵ Ibid., foli 15v: *Contra Ciliani Pug de Locustaria [...] quod cum reprehenderetur per ebdomadarium ejusdem loci super quibusdam fatilyariis verbis et eidem diceret quod mandatum est Dei quod nemo habeat deos alienos, ipsa respondit: «Axò són paraulitxoles, que jo a tota res he ma fe, que-m vaya ab Déu». L'adjectiu fatilyariis correspon a la paraula catalana fetillera.*

⁸⁶ Ibid., foli 4v: *Contra magistrum Bartholomeum, sisurgicum qui intromittit se de fractura puerorum et passione oculorum, deponitur quod invocavit demones; foli 10r: Deponit lo Rey de Torreyola quod [...] fidem abnegavit et diabolo homagium fecit.*

⁸⁷ Ibid., foli 6v: *Contra Dalmacium de Fabrica [...] quod semel accepit denarium et eum in igne posuit et dixit quod «a despit de Déu el cremaria la creu». Item quod se dabat demoni et quod blasfemabat Deum et beatam Virginem.*

⁸⁸ Ibid., foli 7r: *Item fuit deponitum contra dictum A(rnaldum) Corneyna, payerium, quod inducebat quadam mulierem vocatam na Rovira juxta Cugussac et en Laurencium Taverner, quod juraret et resignaret Dei potestatem et daret animam diabolo. Testes qui fuerunt presentes: G(uillelmus) Alzines baster, Bernardus Galissari feurater, P(etrus) Serra farrer, Thomas Sola mercader, Faliu Saguer espayer.*

⁸⁹ Ibid., foli 6v: *Contra Margaritam Grecam [...] quod fecit venire in una nocte unum hominem de Majoricis usque Castilionem.*

⁹⁰ Ibid., foli 7r: *Contra Bonenade metgessa vey, [...] quod facit ymaginem de gipso et in cor ejus ponit acum, pungendo cor ymaginis hominis quem facit venire subito a remotis partibus; foli 16v: Contra Bertrandum Morera lauredor, [...] quod habebat duas arundines pro curanda infirmitate renum, et conjurabat, et ipse quamvis distantes conjungebantur etc.*

⁹¹ Ibid., foli 7v: *Item interrogetur de judeo Ilerde qui, presente predicto Guillelmo d'Estort, fecit ire duos fratres predicatorum, dando cuilibet unam arundinem, usque Avinionem infra duos dies; et de seipso qui interfecit vespertilionem pro circulis faciendis.*

⁹² F. M. Guazzo, *Compendium maleficarum*, Milà: Ex Collegii Ambrosiani typographia, 1626, pàg. 85: [...] *quod priusquam vadant ad Conventum ungunt se, [...] et sic inuncte solent qua doque vehi hastili baculo, scopis, arundine, furca, colo, quibus rebus inequant transferende.*

⁹³ W. Tschacher, «Der Flug durch die Luft zwischen Illusionstheorie und Realitätsbeweis: Studien zum sog. Kanon Episcopi und zum Hexenflug», *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 85, 1999, pàg. 264-274; M. Ostorero, *Le diable au sabbat. Littérature démonologique et sorcellerie, 1440-1460*, Florència, Sismel-Edizioni del Galluzzo, 2011, pàg. 580-596. Pel que fa a la formació de l'imaginari del sàbat a Catalunya, vegeu: P. Castell Granados, «'Wine vat witches suffocate children'. The Mythical Components of the Iberian Witch», *eHumanista. Journal of Iberian Studies*, 26, 2014, pàg. 170-195.

⁹⁴ París, BnF, ms. NAL 834, foli 7v: *Contra Johannem Atzam de Valvaraya [...] quod non fuit confessus infra XX annos nec comunicavit, et jurat hereticaliter de Dei; et semel fecit quod omnia comestibilia de mensa sua versa sunt in bufones. [...] Comparuit et comunicavit postquam confessus fuit.*

⁹⁵ Ibid., foli 13r: *Contra Brunissendem, uxorem Johannis Adam parrochie de Valveraye, deponit dictus Johannes vir ejus, quod est pessima et mala christiana, et quod non vivit ut decet fidelem cristianam, nam a XVII annis citra quibus fuit cum ea non vidit eam confiteri nisi semel, modo sunt quatuor anni, et tunc violentata per ipsum Johannem et per fratrem G(uillelmum) Comitum, vices gerentem inquisitoris. Item quia nunquam vidit eandem recipere corpus Christi. Item quod quando est in ecclesia non potest stare in uno loco securo, sed valde frequenter et sepe mutat situm, propter quod dicitur a nonnullis videtibus et scientibus, quod demones quos habet non permittunt eam stare. Item quod demones adorant et cum eis loquitur, et scit de arte demonum que in vulgari dicitur de les VII arts. Item quod semel ficus in bufones transmutavit, ut ipse vidit.*

⁹⁶ Arxiu Municipal de València (AMV), Procés de 1387, foli 80r: *Interrogata quomodo scit ea que deponit, et dixit quod ex eo quia pluries dici audivit a dicto fratre Nicholao Eymerici, inquisitore heretice pravitatis, [...] quod si per reverendissimum dominum Cardinalem Valentie et per totum consilium solemne ipsius domini Cardinalis sibi consuleretur de aliquo absolvendo, quod non sequeretur consilium ipsorum, immo faceret suum processum et daret suam sententiam, prout sibi esset benevisum. Et dicebat etiam dictus inquisitor quod dictus dominus Cardinalis nichil poterat facere in predictis, nec ipse nil faceret pro eo, nec pro civitate Valentie, quia ipse inquisitor erat «lo tot» in facto dictarum inquisitionum heretice pravitatis.*

⁹⁷ Véronèse, «Nigromancie et hérésie», pàg. 24: *Apparet ergo manifeste in foro judiciali quod sententia pastoris non semper conformatur sententia Creatoris* [Escorial,ms. cit., foli 128rb].

⁹⁸ Reprenem aquí les reflexions de l'historiador català Jaume de Puig i Oliver que, conjuntament amb Josep Perarnau, ha publicat la majoria de fonts escrites de i sobre Eimeric a la revista *Arxiu de Textos Catalans Antics* (ATCA) [<http://revistes.iec.cat/index.php/ATCA/issue/archive>].